

ISSN 1727-0537

№ 3–4, 2022

ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТ
ҒЫЛЫМИ-КӨПШІЛІК ЖУРНАЛЫ

НАУЧНО-ПОПУЛЯРНЫЙ ЖУРНАЛ
ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТ

ӨЛКЕТАНУ КРАЕВЕДЕНИЕ

2001 ЖЫЛЫ ҚҰРЫЛҒАН
ОСНОВАН В 2001 Г.

ӨЛКЕТАНУ – КРАЕВЕДЕНИЕ

СВИДЕТЕЛЬСТВО

о постановке на переучет периодического печатного издания,
информационного агентства и сетевого издания
№ KZ73VPY00029270
выдано Министерством информации и общественного развития
Республики Казахстан
19 ноября 2020 года

Подписной индекс – 76130

<https://doi.org/10.48081/RZfZ3990>

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Мерц В. К.,

к.и.н. (главный редактор)

Кабиденова Ж. Д.,

доктор PhD (заместитель главного редактора);

Рахимов М. И.,

магистр (ответственный секретарь);

Члены редакционной коллегии:

Аяган Б. Г., д.и.н., профессор;

Кабульдинов З. Е., д.и.н., профессор;

Абусейтова М. Х., д.и.н., профессор;

Таштемханова Р. М., д.и.н., профессор;

Пивовар Е. И., д.и.н., профессор (Россия);

Уильям Фиерман, доктор PhD (США);

Жусупова Л. К., д.и.н.;

Рахимов Е. К., доктор PhD;

Шокубаева З. Ж. (технический редактор).

МАЗМҰНЫ

ИСТОРИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Баймульдина С. Ж.

1930 ЖЫЛДАРДАҒЫ ПАВЛОДАР ЕРТИС ӨҢІРІ
АУМАҒЫНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК ПРОЦЕСТЕР

5

Аубакиров М. Н.

САБАҚТАН ТЫС ШАРАЛАРДЫҢ ТӘРБИЕЛІК МӘНІ

10

Кусманов С. К., Кабиденова Ж. Д.

«ҰЖЫМДЫҚ ТАРИХИ ЖАД: ЗЕРТТЕУ ТӘСІЛДЕРІ МЕН МӘСЕЛЕРІ

15

Ельмуратова Б. Ж., Аубакиров М. Н., Кулумбаева М. Ж.

РАЗВИТИЕ У СТУДЕНТОВ НАВЫКОВ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ (ИЗ ОПЫТА РАБОТЫ)

19

Бейсембай А. Р.

К ВОПРОСУ ИСТОРИОГРАФИИ ДВИЖЕНИЯ АЛАШ

24

Шабамбаева А. Г.

ЖИЗНЬ И НАУЧНОЕ НАСЛЕДИЕ А. Ж. МАШАНОВА

29

АРХЕОЛОГИЯ И ЭТНОЛОГИЯ

Бимыкова А. К.

IX ҒАСЫРДЫҢ ОРТАСЫ – XX ҒАСЫРДЫҢ БАСЫНДАҒЫ
ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ТАМАҚТАНУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ӨЗГЕРІСТЕР

35

Капец Б. С., Абельдинов Ж. Ж.

НЕОЛИТ ПАВЛОДАРСКОГО ПРИИРТЫШЬЯ

41

САКРАЛЬНАЯ ГЕОГРАФИЯ

Рахимов М. И.

АЛАШ ЗИЯЛЫЛАРЫНЫҢ ҚАЗАҚСТАННЫҢ КИЕЛІ ЖЕРЛЕРІНЕ ҚАТЫСТЫ ЗЕРТТЕУЛЕРІ

47

За достоверность материалов и рекламы
ответственность несут авторы и рекламодатели.
Мнение авторов публикаций не всегда совпадает с мнением редакции.
Редакция оставляет за собой право на отклонение материалов.
Рукописи и дискеты не возвращаются.
При использовании материалов журнала ссылка на
«Өлкетану – Краеведение» обязательна.

***С. Ж. Баймульдина**

Торайғыров университеті, Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

1930 ЖЫЛДАРДАҒЫ ПАВЛОДАР ЕРТІС ӨҢІРІ АУМАҒЫНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК ПРОЦЕСТЕР

Бұл мақалада Павлодар Ертіс өңірі аумағындағы әлеуметтік процестер тақырыбы бойынша мұрағат құжаттары және әдебиеттер ақпараттары қолданылады. Бұл өлкеміздің ашаршылық салдарын айқындауға өз септігін тигізеді.

Кілтті сөздер: Ашаршылық, ұжымдастыру, кеңестік саясат.

30-шы жылдардағы алапат ашаршылық ұлттық апат – кездейсоқ тап болған зобалаң емес. Халыққа қисынсыз ауыр салықтар салынды. Тәркілеу мен ұжымдастырудағы солақайлықтар салдарынан республиканың әр жерінде үш жүзден астам халық көтерілісі туды, олар әскери күшпен басып-жаншылды. Соның бәрі ел-жұртты жаңа апат иіріміне құлатты. 30-шы жылдардың басында аштан бұралған алғашқы босқындардың пайда болуы мен үдеп келе жатқан аштық күйзелістері жайында жер-жерден жекелеген азаматтар Мәскеуге, Алматыға жеделхаттар жөнелтті.

БК (б) партиясының XV съезі 1927 жылы ауыл шаруашылығын коллективтендіру бағытын жариялады. 1930 жылдың қаңтарында ЦКВК (б) «Коллективтендірудің қарқыны және колхоз құрылымының мемлекеттік көмегі жөнінде» қаулы қабылдады. Ол шешім бойынша Қазақстанда жалпы коллективтендіруді 1932 жылдың көктеміне дейін аяқтау көрсетілді. Коллективтендіру әкімшілік тәсілімен негізінен күш көрсету арқылы, жергілікті жағдай ескермей жеделдетіледі. Егер 1928 жылы Қазақстанда барлық шаруашылықтың 2 пайызы коллективтендірілген болса, 1933 жылдың бірінші көкегінде 50 пайызға жетті [1, 1 парақ].

Қазақстанда бұл ашаршылықты «Голощекиндік» деп те атайды. Жаппай

ашаршылық кезінде каннибализмнің көптеген жағдайлары тіркелді. Павлодар Ертіс өңірінде № 9, 10, 11 ауыл кеңестерінде тұтас ауыл халқының қырылуын байқауға болады. Барлық жерде халық қырылып, өле бастады, егін шықпай қалды, барлық мал мемлекетке тапсырылды, ал мемлекет тарапынан колхозшылар нанмен жабдықталмады, халық ішіп-жейтін ешнәрсесі болмады. Әрбір қожайынның жеке пайдалануында және колхоздарда бір де бір мал, жылқы жоқ. Рынокта базар және еркін сауда өткізілмеді, оларға жергілікті жерлерде тыйым салынған, астық мүлде болмады. Жергілікті ұйымдарда жұмыс істейтін қызметшілер, село-ауылдардың төрағалары мен мүшелерінің жергілікті активі, партия ұялары мен кандидаттық топтардың хатшылары, сондай-ақ аудандық ұйымдардың қызметкерлері өзгелердің мүлкін тонаумен айналысуда. Егер қайсыбір азаматтан немесе колхозшылардан бір тілім нан, бір қадақ ұн және бір кесек ет көрсе болғаны, бейне бір мемлекетке тапсырылатын сияқты тартып алады да, өздері пайдаланады, шындығына келгенде, мұндайларды олардың өзі ішіп-жеп жояды. Сонымен бірге, ақшаны, жақсы киімді және басқа да әртүрлі мүлікті тартып алады, тінту жүргізіп, халықты қорқытады. Бұнымен қатар, пара алумен де айналысады. Егер қайсыбір адам пара бергісі келмесе, ол кедей немесе орташадан төмен болса да,

даусынан айырылады, мүлкі тәркіленеді, кулак деп саналады. Бұл халықтың бұдан әрі тіршілік ете алмайтынын көрсетеді, өмір сүру өте қиын Оның үстіне жергілікті өкімет орындары осы аш халықтан әртүрлі бұйымдар мен азық-түлік дайындау науқанын жүргізеді, ал халық болса оны орындау салдарынан өзінің тамағына бір тілім нан таба алмайды. Жергілікті өкімет органдары халықтың бұл қырылуы аштықтан емес, қайта тырысқақпен ауырудан деп иландырмақшы болады. Шынына келгенде, халық арасында тырысқақ ауруы жоқ. Жергілікті ұйымдар халыққа Кеңес өкіметі бейне бір тонаумен айналысады, әсіресе орташа кедей шаруашылығына дұшпандық көзқараста дегенді ұғындырып, село шаруашылығын социалистік жолмен қайта құруды сәтсіздікке ұшыратуда. Біздің ауданның және Қазақстанның басқа аудандарының барлық халқы аштықтан Кеңес өкіметіне наразы болып отыр. Аштықтан басқа өнеркәсіп тауарларымен жабдықталмайды [3, 58 б.].

Осы төтенше шаралардың барлығы жыл сайын күшейіп келе жатқан азық-түлік дағдарысына әкелді. Бірінші бесжылдықта (1928–1932) Қазақстанның жалпы одақтық тауарлық астық өндірісіндегі үлес салмағы 9-дан 3 пайызға дейін төмендеді, жалпы алым 1,5 есе қысқарды, өнімділік 9,2 ц/га-дан 4,3-ке дейін төмендеді. Қазақстанның жекелеген аудандарында 1931 жылғы егіннің төмен болғаны соншалық, ол тұқым шығындарын ақтамады. Апат мал шаруашылығында дамыды. 1932 жылы ірі қара мал саны 1928 жылмен салыстырғанда 7 есе, қой 14 есе азайды. Сонымен қатар, 1928 және 1929 жылдар климаттық жағынан қолайсыз болды, бұл көптеген дақылдардың өліміне әкелді. Жүздеген мың адам республикадан тыс жерлерге басқа елдерге көшуге мәжбүр болды [1, 1 парақ].

Мұрағаттық құжаттардан кейбір үзінділер – жергілікті уәкілдердің хабарламалары: Павлодар округіне саяси жер аударылғандар В. Иогансен, О. Селихова, П. Семенин-Ткаченко және басқалар Мәскеуге М. И. Калининге былай деп жазды: «бір жарым ай ішінде аудандардан аш, ісінген және шүберек киген адамдар Павлодарға ағылады. Қала оларға толып жатыр... қоқыс тастайтын жерлерді аш адамдар қоқыстарды таңдап, жейді. Емдеу мекемелері аштықтан

өліп жатыр қала бойынша күн сайын ондаған адамдар кездеседі тастанды, мұздатылған, шаршаған, аштықтан ісінген барлық жастағы балалар. Олардың әдеттегі жауабы: «әкесі қайтыс болды, анасы қайтыс болды, үйде нан жоқ». Максимо-Горьков ауданының № 4 ауылдық кеңесінің қызметкері Дүйсенбинов Нұрғали былай деп жазады: «Қазақстанда тұратын барлық халық аштықтан өліп жатыр, кейбір жерлерде тұтас ауылдардың, мысалы, Павлодар және Ертіс аудандарының № 9, 10, 11 ауылдық кеңестерінің өлімі байқалады» [2, 5 парақ].

Данилов, Шешкен, Сергеев комиссарларының 1930 жылғы 5 мамырдағы ақпаратында БКП(б) Крайком хатшысы Рошалдың атына: «азық-түлік қиындықтарының ауырлығы (Семей, Павлодар, Қостанай, Петропавл, Ақмола және Орал округтерінде) аштықтан өлгендерді, қоқыстарды, ұнтақталған сүйектерді және басқа да суррогаттарды жеумен сипатталады. Бірқатар жерлерде Колхозшылар гоферлерді аулау үшін адамдарды бөледі, олардың соңғысын жеу үшін соңғы уақытта семфонд қоймаларын талқандау көбейіп кетті, тек Семей округі бойынша олар 14, Петропавл бойынша – 10 және т.б. болды» [2, 5 парақ].

Павлодар ауданында астық дайындау өте шиеленісті жағдайда өтпейді. 1932 жылдың 1 қаңтарында жоспар 53,4 % орындалды. Астық жинау барысы ұшуға, жұдырықтасуға және құқықтық-оппортунистік элементтерге ұйымдасқан қарсылықпен бірге жүреді. Аудандық басшылықта көрінетін қарапайым жұмысшылардың шатасуы байқалады [3, 61 б.].

Кейбір ауыл кеңестері мен колхоз басқармалары арасында нан тапсыруға және оны ысырап етуге қарсы дөңгелек бұйрық бар («12 жылдығы [қазан]», «Қызыл сәуле», «Ерік» колхоздары). Соңғы уақытта біздің Павлодардың деректері бойынша райаппараттың 30 астық шұңқыры ашылып, мал ұрлығы мен жаппай сою күшейе түсті [4, 90 б.].

Астық жинау кезінде жалаңаш басқару әдістері кеңінен қолданылады. Ауылдардағы нан дайындау жөніндегі уәкілдер партиячк пен ауылдық кеңестерге осындай мазмұндағы: «нан дайындау бойынша барлық нанды алып қою, қол ұстасудан

басқа барлық шараларды қолдану» деген қондырғы берді, нәтижесінде колхозшылардың қашуы байқалады [3, 67 б.].

ҚР уәкілі БКП (б) № 1 ауылда Матвеевко ауданнан тыс жерлерге жіберілген байлардың отбасыларына жаппай тінту жүргізді, олардан барлық азық-түлік нандарын тәркіледі, соның салдарынан аштық негізінде 40 өлім-жітім тіркелді, балалардың көпшілігінде қалғандары тамақтану мысықтарды, иттерді және басқа өлекселерді жейді. Осындай жағдайлар осы ауданның басқа ауылдарында да бар [2, 7 парақ].

Павлодар қаласында қалалық кеңестің Комиссарлары мен бригадалары жалпы тінту мен көшіп-қону жұмыстарын жүргізеді. Жұмысшылар, қызметкерлер, саяси қуғын-сүргіндер іздестіріледі. ҚР ұйымдастырған БКП (б) жәрдемдесу отрядтары көліктің жұмысына араласады, жолаушылар поездарын, теміржол қызметшілерін соңғы қамауға алумен қорқытып, өздері тінту жүргізеді. Депо бастығы, партия директивасына қайшы, астық дайындауға жұмылдырылды және жұмыстан бас тартқаны үшін партиялық жазаға тартылды. Нәтижесінде Павлодар станциясының және т.б. ауданның 5 учаскесінің жұмысы сал болып қалады, өйткені бірқатар теміржолшылар осыған байланысты жұмысқа шықпайды [2, 7 парақ].

Қазақ ашаршылығы кеңестік экономикалық жүйенің ажырамас бөлігіне айналған, нақты белгіленген шекаралары бар тұрақты аумақты, Кеңестік Қазақстанның құрылуына ықпал етті. Ашаршылық туыстық байланыстар, тұқым қуалайтын элитаға адалдық және көшпелі өмір салты сияқты қазақ болмысының бар элементтерін күрт өзгертті, бұл ұғымдардың үстіне «қазақ» ұлтының категориясын қойды. Мемлекеттің мұндай қалыптасуының бағасы ашаршылықтан кейінгі жылдары өңірдегі ауыл шаруашылығы өнімділігінің күрт төмендеуіне куә болған режим үшін де, әсіресе апат салдарынан қаза тапқандардың пропорционалды емес ауыртпалығына ұшыраған қазақ қоғамының өзі үшін де қорқынышты болды. Қайғылы оқиғаның 1,5 миллион құрбанының 1,3 миллионға жуығы қазақтар болды. Барлық қазақтардың үштен бірінен астамы аштықтан қаза тауып, апат салдарынан қазақтар өз Республикасында азшылыққа айналды [5, 7 б.].

Ашаршылық қарсаңында жаңа Кеңестік Қазақстан Республикасы «қазақтар» деп аталатын түркітілдес мұсылман көшпенділерден құралған және республикадағы ең үлкен этникалық топты (халықтың 57,1 пайызы), сондай-ақ орыс және украин азшылықтары халқының едәуір пайызын (тиісінше 19,6 және 13,2 пайыз) құраған көпұлтты қоғам болды. Көшпенділер ретінде қазақтар өз малдарының табындарымен: түйелермен, қойлармен және жылқылармен бірге алдын ала белгіленген жолдар бойымен маусымдық көші-қонды жүзеге асырды. Олар «ауылдар» деп аталатын көшпелі тіректерге қоныс аударды; әр ауыл шамамен екіден сегізге дейін отбасылық шаруашылықтардан тұрды. Бұл өмір салты Қазақ даласының қоршаған ортасының ерекшеліктеріне, оның ішінде жайылым мен судың тапшылығына бейімделудің бір түрі болды [2, 7 парақ].

Апаттан кейінгі онжылдықтар ішінде Кеңес Одағында жарияланған еңбектерде қазақ ашаршылығы тақырыбы сирек көтерілді. Кеңес тарихшыларының кейінгі ұрпақтары Қазақстанда колхоздар салудың «жеңістерін» жарнамалағанымен, 1930–1933 жылдар аралығында көшпелі аудандарда «қателіктер» мен «иілулерді» мойындады. Негізінен, Голощекиннің басшылығымен дұрыс емес саясатты айыптап, сол кездегі түсініктемені қайталады. Тек 1980 жылдардың аяғы мен 1990 жылдардың басында, Кеңес Одағы ыдыраған кезде, қазақ ашаршылығы туралы пікірталас қоғамдық кеңістікке еніп кетті. 1992 жылы Үкіметтік комиссия Қазақстан Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың бастамасымен қазақ ашаршылығын геноцид ретінде қарастыру керек деп шешті, ал 1990 жылдар бойы қазақ ашаршылығы тақырыбы Қазақстандық танымал және ғылыми бұқаралық ақпарат құралдарында орыс және қазақ тілдерінде басым болды. Бір қызығы, бұл зерттеулердің кейбірі аштықтың кеңестік түсіндірмелерін қайталап, оны «Голощекин геноцид» деп атады. Басқа қазақстандық ғалымдар өздерінің орыс және қазақ тілдеріндегі жарияланымдарында ашаршылықтың себептері мен салдары туралы мұрағат жұмысына негізделген қызықты зерттеулер ұсынды [3, 87 б.].

Алайда, 1990 жылдардың аяғында апатқа қатысты ғылыми немесе қоғамдық тергеулердің аздығына байланысты Қазақстандағы жұртшылықтың назары ашаршылық тақырыбынан ауыса бастады. Мұндай ауысымның себептері одан әрі зерттеуді қажет етеді, бірақ олар шенеуніктердің аштықты одан әрі тергеу Қазақстанның Ресеймен тығыз қарым-қатынасын бұзуы мүмкін деген қорқынышынан туындаған болуы мүмкін. 2012 жылғы мамырда Қазақстанның астанасы Астанада Ашаршылық құрбандарын еске алу монументінің ашылуында сөйлеген сөзінде Н. Назарбаев ашаршылықты қоғамдық талқылау қайта басталуы мүмкін екенін, бірақ неғұрлым шектеулі түрде: ол қазақтарды оқиғаны есте сақтауға шақырды [5, 57 б.].

Сайып келгенде, ең қатыгез қаражаттың көмегімен қазақ ашаршылығы кеңестік экономикалық жүйенің ажырамас бөлігіне

айналған, нақты белгіленген шекаралары бар тұрақты аумақты, кеңестік Қазақстанды құруға ықпал етті. Ашаршылық туыстық байланыстар, тұқым қуалайтын элитаға адалдық және көшпелі өмір салты сияқты қазақ болмысының бар элементтерін күрт өзгертті, бұл ұғымдардың үстіне "қазақ" ұлтының категориясын қойды. Мемлекеттің мұндай қалыптасуының бағасы ашаршылықтан кейінгі жылдары өңірдегі ауыл шаруашылығы өнімділігінің күрт төмендеуіне куә болған режим үшін де, әсіресе апат салдарынан қаза тапқандардың пропорционалды емес ауыртпалығына ұшыраған қазақ қоғамының өзі үшін де қорқынышты болды. Қайғылы оқиғаның 1,5 миллион құрбанының 1,3 миллионға жуығы қазақтар болды. Барлық қазақтардың үштен бірінен астамы аштықтан қаза тауып, апат салдарынан қазақтар өз Республикасында азшылыққа айналды.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

- 1 ПОММ Қ.141., т.1., іс 5208
- 2 ПОММ Қ.73., т.1., іс 146
- 3 **Бектемірұлы, Р. Ашаршылық** : әңгімелер. – Павлодар : ЭКО ҒӨФ, 2018. – 219 б.
- 4 Ашаршылық. Голод. 1928–1934. Документальная хроника : сборник документов / ред. Б. Әбдіғалиұлы ; құр. А. Асанбаева [және басқалары.]. – Алматы : Атамұра.
- 5 **Артықбаев, Ж. О.** Қазақстан тарихы : Оқулық-хрестоматия. – Астана: Фолиант, 2003. – 264 б.

***М. Н. Аубакиров**

Торайғыров университеті Жоғары колледжі, Қазақстан Республикасы,
Павлодар қ.

САБАҚТАН ТЫС ШАРАЛАРДЫҢ ТӘРБИЕЛІК МӘНІ

Осы мақалада оқытушының сабақтан тыс ұйымдастырған шаралар жөнінде жазылған. Тәуелсіздік қарсаңындағы бірнеше іс шараларды өткізіп, келешек ұрпағымызға тәлім тәрбие беретін шаралардың мәні зор.

Кілтi сөздер: тәртіп, тәрбие, рухани байлық

Ж. Аймауытов айтқандай: «Халық болып жасалғаннан бері жан дүниесінің айнасы, өсіп-өніп, түрлене беретін, мәңгі құламайтын бәйтерегі... Жүректін терең сырларын, басынан кешкен дәуірлерін, қысқасы, жанның барлық толқындарын ұрпақтан ұрпаққа жеткізіп, сақтап отыратын қазына».

Тәуелсіздік – жаныма жақын, жүрегіме жұмсақ, жаныңды қуаныш кернейтін, қанша қиналсаң да жаралы жаныңды емдейтін ту етер жалғыз кие, алынбас тұғырын тапқан киелі бақ. Туған жерінің, халқының қорғаушысы бола білген, халқы үшін қиындыққа төзген, «Елімнің бостандығы үшін», деп жанын берген, қазақ деген халықты ұлықтаған, өрімдей балалар мен ардақты даналардың, баласын сағынып зар жылаған даналардың бар екенін ұмытпаған қайсар жүрек боздақтарымыздың арқасында келген егемендігіміз алынбас тұғырын тапты. Қазіргі біз азат елдің болашақ ұрпақтары болашағы жарқын, келешегі кемел, тәуелсіздігі мығым елде өмір сүріп келеміз. Міне, биыл егемендігімізге, Тәуелсіздігімізге 31 жыл толып отыр. Еліміз үшін бұл үлкен қуаныш. Ашық аспан астында, киелі байтақ тәуелсіз Отанымда өмір сүріп келе жатқан әрбіріміз тәуелсіздік үшін жанын қиған боздақтарға қарыздармыз [1].

2022 ж. 8 желтоқсанда Торайғыров университетінде Тәуелсіздік күні қарсаңында дөңгелек үстел өтті.

Торайғыров университеті «Қазақстан тарихы» кафедрасының оқытушылар бастамасымен Тәуелсіздік күні қарсаңында «Тәуелсіздік-ел тұғыры!» атты дөңгелек үстел ұйымдастырылды. Шараға «Қазақстан тарихы» кафедрасының оқытушылары, магистранттары, студенттері, Торайғыров университеті Жоғары колледж оқытушылары мен студенттері қатысты. Іс-шара кафедра меңгерушісі Кабиденова Ж. Д. алғы сөзімен басталып, қоғамдық ғылымдар пәнінің оқытушысы, саясаттану магистрі Аубакиров М. Н. және Торайғыров университеті Жоғары колледжінің сарапшы оқытушысы Петрученко О. Н. сөздерімен жалғасты. Шарада «Қазақстан тарихы» кафедрасының т.ғ.к., қауымдастырылған профессоры Ельмуратова Б. Ж. «Рухы мықты адамдар», аға оқытушы, мәдениеттану магистрі Кулумбаева М. Ж. «Иной судьбы не стану я просить...», PhD докторы, қауымдастырылған профессор Рахимов М. И. «Желтоқсан оқиғасы-тарихи шыңдық», магистрант Баймульдина С. Ж. «Тәуелсіздік-мақтанышым», 4-курс студенті Асаинова К. «От Алаш Орды к Независимости Казахстана: переосмысление идей» баяндамаларын ұсынды. Дөңгелек үстел қонақтар мен қатысушылар үшін өте маңызды болды әрі Тәуелсіздік мерекесінің мәнін түсіну мен патриоттық сезімдерін арттыруға әсерін тигізді.

Организация Объединённых наций. В настоящее время существует множество

некоммерческих самостоятельных организаций и групп. Постепенно волонтерство приобретает одну из главенствующих ролей развития инициатив населения. Государственные органы поддерживают данную тенденцию.

В Казахстане с 2005 года была внедрена Программа «Жасыл Ел» по озеленению страны. С 2008 года действует координационный центр добровольцев – «Команда SOS» по регулированию волонтерской деятельности. Национальная волонтерская сеть появилась в 2010 году, с целью поддержать развитие массового волонтерства, дать возможность воплотить в жизнь инициативы граждан. Были выпущены законы «Облагодетельности» в 2015 году, а в 2016 году закон «О волонтерской деятельности» более четко регулирующий деятельность.

В рамках развития волонтерского движения отобрано 7 важных направлений, в которых будет осуществляться деятельность волонтеров. Это – образовательное, медицинское, экологическое волонтерство, наставничество людям, оказавшимся в трудной жизненной ситуации, волонтерство при ликвидации техногенных катастроф, чрезвычайных ситуаций, помощь пожилым людям, людям, которые находятся в учреждениях со специальным уходом, людям с особыми потребностями, а также волонтерство по сохранению духовно-культурных и исторических ценностей. Волонтерство, используемое с воспитательной целью, чаще всего присутствует в учебных учреждениях, как школы, колледжи и ВУЗы, а так же в управлениях при акиматах. Поэтому зачастую, это массово-культурные мероприятия к праздникам. Активная молодежь видит в волонтерской деятельности возможность проявить свои качества и наработки

управленческого опыта, которые потом помогут им в трудоустройстве и выборе карьеры. Добровольчество в этом смысле можно назвать своеобразным социальным лифтом, позволяющим быть конкурентноспособным сотрудником и личностью в будущем. Граждане и социально активные предприниматели организуют различные проекты, отталкиваясь от существующих социальных проблем. Это может быть адресная помощь нуждающимся, благотворительность другим некоммерческим организациям, приютам для животных, разовые акции. У волонтеров есть возможность участвовать в масштабных мероприятиях и проектах как выставка ЭКСПО-2017, Универсиада, а также различных форумах.

По данным РФО в Казахстане 116694 волонтера, задействованных в постоянной волонтерской деятельности [6, с. 27]. В действительности волонтеров в Казахстане значительно больше, число добровольно задействованных лиц давно перевалило за 200000 человек. Так как данные основываются на отчетах региональных фронт-офисов, которые не учитывают данные организаций с которыми по какой либо причин не наладили связь. Волонтерство является опорой зарождающегося активного гражданского общества, которая сохраняет человеческие ценности и добродетель. Волонтерская деятельность многогранна, углубленное изучение феномена казахстанского волонтерства еще только предстоит. Данная статья это маленький шаг к осмыслению обширной темы добровольчества, пониманию культурных истоков волонтерства, воспитательной роли волонтерства и выявлению исторических закономерностей развития специфичных для нашей территории.

Сурет 1

2022 ж 14 желтоқсанда Торайғыров университеті Жоғары колледжінің қоғамдық пәндердің оқытушылары және М-11-9; ПО-11-9 студенттері сабақтан тыс шара ұйымдастырды. Студенттер бейнеролик пен өлеңдер дайындап келді. Шараға Зейнулина А. Ф. қатысты. Зейнулина Айман Файзуллақызы – филология ғылымдарының кандидаты, профессор, «Үштұғырлы тіл» кафедрасының меңгерушісі, қоғамдық қызметкері. 1986 ж. Алматыдағы Желтоқсан көтерілісіне қатысқан жерлесіміз, сол кездегі студент, қазіргі ғылым кандидаты

Нравится ainakaliyeva и ещё 185 psukz ТӘУЕЛСІЗДІК КҮНІ ҚАРСАҢЫНДА ДӨҢГЕЛЕК ҮСТЕЛ ӨТТІ

Торайғыров университеті «Қазақстан тарихы» кафедрасының оқытушыларының бастамасымен Тәуелсіздік күні қарсаңында «Тәуелсіздік- ел тұғыры!» атты дөңгелек үстел ұйымдастырылды.

Шараға «Қазақстан тарихы» кафедрасының оқытушылары, магистранттары, Торайғыров университеті Жоғары колледж оқытушылары мен

Сурет 2

Айман Зейнулина түрлі жазалау шараларын бастан өткергені белгілі. Тек 2021 ж 5 қазанда ғана Павлодар қаласында ақталған адамның куәлігін алды. Бірақта толығымен ақталмағаны белгілі. Осындай тұлғаның еліміздің қоғамдық өміріндегі белсенділігі айқын. Айман Файзуловнаның бойында жоғары сана, жасампаз рух, мықты тәртіп бар! Тұлғалардың рухы мықты болғандықтан еліміз жоғары нәтижеге келді – Тәуелсіздікке!!! Оларға мың Алғыс айтамыз!!! Осы шарадан жас ұрпағымыз көп тәлім тәрбие алды.

Нравится mamaboss_202_ и ещё 79

psu_college 2022 ж 14 желтоқсанда Торайғыров университеті Жоғары колледжінің қоғамдық пәндердің оқытушылары және М-11-9; ПО-11-9 студенттері сабақтан тыс шара ұйымдастырды.

Студенттер бейнеролик пен өлеңдер дайындап келді. Шараға Зейнулина А.Ф. қатысты. Зейнулина Айман Файзуллақызы - филология ғылымдарының кандидаты, профессор, "Үштұғырлы тіл" кафедрасының меңгерушісі, қоғамдық қызметкері.

1986 ж. Алматыдағы Желтоқсан көтерілісіне қатысқан жерлесіміз, сол кездегі студент, қазіргі ғылым кандидаты Айман Зейнулина түрлі

Сурет 3

Казак ұлтының тарихы мен мәдениеті ұлттық сананы жетілдіріп, ұлттық мақтаныш пен намысты оятып көтеруі қажет. Соған орай казак азаматтары өз тарихын, ділі мен тілін толық меңгерсе ғана елімізді мекендеген сан ұлттар мен ұлыстарға үлгі бола алады (I том). Анығын айтқанда, өз елінің, өз халқының тағдырының болашағы казак ұлты өкілдерінің үлгілік, өнегелік, ұйымдастыру ұйытқысы бола білуіне тікелей байланысты (II том) [2, 29].

Сурет 4

Халықтың рухани-мәдени дәрежесін көтеру, ұрпақты білімді етіп тәрбиелеу мақсатында еңбек ету – әрбір мұғалімнің міндеті. Әрбір күні өзгеріске толы бүгінгі жауапты кезеңде замана көшінен қалып қоймай, уақыт талабына сай ертеңгі болашақ-жас ұрпақты өз елінің тарихын, тарихи тұлғаларының өмірбаяндары мен өнегелі істерін біліп өсуіне тәрбиелеу – ұстаздарға үлкен жауапкершілікті жүктейді. Еліміздің ертеңі – жас ұрпақтың қолында, сондықтан ұрпақтың білімді саналы болуына, рухани кемелденген азамат болып өсіп жетілуіне ат салысайық.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

- 1 Тәуелсіздік тұғырым, ел тарихы – ғұмырым! // Білім шапағаты. 18 декабрь, 2022
- 2 **Оразбекова, К. А.** Ұлттық психология (Адамтану). III том. – Алматы, 2009. – 540 б.

***С. К. Кусманов¹, Ж. Д. Кабиденова²**

¹«Павлодар қаласы №2 жалпы орта білім беретін мектебі» коммуналдық мемлекеттік мекемесі, тарих мұғалімі, Павлодар қ.

²PhD докторы, Торайғыров университеті, Павлодар қ.

«ҰЖЫМДЫҚ ТАРИХИ ЖАД: ЗЕРТТЕУ ТӘСІЛДЕРІ МЕН МӘСЕЛЕЛЕРІ»

Мақалада Батыс Еуропа дәстүрінде «memory studies» пәнаралық өрісінде орналасқан ұжымдық тарихи жадыны зерттеудегі негізгі әдіснамалық тәсілдер көрсетілген. М. Халвбак, х. Вельцер, П. Нора, А. Ассманның зерттеулері ұсынылған, онда өткен тарих тек канондық әңгімелерде ғана емес, сонымен бірге ұжымдық және жеке әлеуметтік жад аясында да бар. XX ғасырдағы Геноцид, холодомор, депортация, холокост, соғыс және басқа да әлеуметтік апаттар осы оқиғаларды бастан өткерген қоғамдарды өзгертті және осы бағытта мәдени жарақат құбылысын зерттеу өзекті болып табылатыны келтірілген.

Кілтті сөздер: ұжымдық жад, тарихи жад, мәдени жарақат, жеке бас.

Ұжымдық жадыны зерттеу соғыс, аштық, геноцид, холкост туралы әртүрлі травматикалық естеліктермен, экономикалық және әлеуметтік дағдарыста көрініс тапқан күш құрылымдарының саяси шешімдерінің салдарымен және т.б. толықтырылған XX ғасырдың күрделі тарихи оқиғалары аясында жүзеге асырылды. Бұл құбылыс жалпы тарих, әлеуметтану, антропология, философия. Әлеуметтік психология қиылысында гуманитарлық дискурстың пәнаралық саласында зерттеледі және тарихи жад, мәдени жад ұғымдарымен тығыз байланысты. Француз социологиялық мектебінің өкілі М.Хадвбак енгізген «ұжымдық жад» термині екі бөлімде ұсынылған. Олардың бірі — жеке адамның жалпы сыртқы жады, ол қоғамда бөлінеді және бекітіледі, яғни «шын мәнінде, екі жадты ажыратуға негіз бар, олардың біреуі, егер қаласаңыз, Ішкі деп аталуы мүмкін, ал

екіншісі — сыртқы, немесе бірінші жеке, екіншісі-әлеуметтік. Дәлірек айтқанда (жаңа ғана көрсетілген тұрғыдан): өмірбаяндық жад және тарихи жад». Ұжымдық жад әлеуметтік доминанттардан туындаған белгілі бір шеңберде орналасқан, онда адамдардың белгілі бір естеліктері бір-біріне сәйкес келеді, көп немесе аз маңызды оқиғалармен бір тұтас әлеуметтік жік қалыптастырады. Нәтижесінде кейбір естеліктер біртіндеп ұмытылуға жатады, ал басқалары есте сақтай отырып, қоғамдық санада басым болады. Бұл жағдайда жад уақытша қашықтыққа тәуелді уақытша құбылыс ретінде әрекет етеді. Тиісінше, ұжымдық жады жеке адамның ерекшелігі болып табылады, өйткені жеке тұлға топтың немесе қоғамдастықтың (отбасы, команда, қауымдастық) бөлігі болып табылады. Жад пен тарихтың арақатынасы соғыс, нацизм және Холокост құбылыстарын бейнелейтін

неміс әлеуметтанушысы, тарихи жад маманы Х. Вельцер жеке және ұжымдық жад арасындағы айырмашылықты жасайды, «біздің зерттеуіміз есте сақтаудың ресми және жеке мәдениетіндегі естеліктердің мазмұны әр түрлі болатындығын көрсетті: Егер тарих сабақтарында, мұражайлар мен мемориалдық кешендерде. соғыс пен нацизм құрбандарын еске алу күндеріне арналған іс-шараларда орталықта Холокост және Ұлттық социалистердің қылмыстары бар, содан кейін отбасылық жадта негізгі тақырыптар бомбалау азаптары болып табылады, тұтқындау және жер аудару». Отбасы, өмірбаяндық тарих аясында отбасы мүшелерінің эмоционалды тәжірибесі арқылы тарихтың мүлдем басқа көрінісі жасалады және ол сабақта оқытылатын оқиғадан өзгеше. Осылайша, тарихи сана эмоционалды контексте ғана емес, танымдық өлшемде де өлшенеді. Х. Вельцердің көзқарасы бойынша «тарих пен есте сақтау — бұл екі түрлі нәрсе; оларды жеке адам игерген кезде олар белгілі бір шатасуларға ұшырап, нақты тұжырымдар жасайды». Жад жеке басының тәжірибесімен тікелей байланысты, адам өзінің естеліктерінде өмір сүреді және өзінің өткенін, бүгінін және болашағын құрастырады, жадтан ол үшін ең маңызды оқиғаларды таңдайды. Тарихи жад зерттеушісі П. Нора өз зерттеулерінде жад құбылысының Тарихи талдаудағы қайшылықты рөлін атап өтеді, өйткені ол ұжымдық институционалды түрде өткен туралы идеяны қалыптастырды, ал жеке контексте өткеннің маңызды емес дәлелі болып табылады. Тарих- бұл ұжымдық және біртұтас сала, ал жады-жеке және көп. Неміс тарихшысы А. Ассманның еңбектерінде тарихи жад, ұжымдық жад, мәдени жад проблемалары постмодерндік шындықта калыптасқан жаңа есте сақтау режимдерін түсінудің зерттеу тәжірибелері арқылы түсіндіріледі. Жад халықтың жеке ісі болудан қалды, ол «қоғамдастық мүшелеріне кеңістік пен уақыт қашықтықтарын еңсеруге, құндылық

бағдарлары мен координаттар жүйесін сақтауға мүмкіндік береді». Р. Айерман атап өткендей, ұжымдық жад пен мәдени жарақат бір-біріне тәуелді: «...жарақаттың мәдени процесс ретіндегі жеке адамдарға әсер ететін жарақаттан айырмашылығы. Жарақат мәдени процесс ретінде әр түрлі көріністерді біріктіреді және ұжымдық сәйкестіліктің өзгеруімен және ұжымдық жадты қайта өңдеумен байланысты.... мәдени жарақат дегеніміз-жеке басының және мағынасының күрт жоғалуы, белгілі бір бірлікке жеткен адамдар тобына әсер ететін қоғам жөніндегі олқылық. Бұл тұрғыда қоғамның барлық мүшелері жарақат алуы немесе, кем дегенде, олардың біреуі тікелей аман қалуы міндетті емес. Алайда, маңызды «себеп» болатын оқиға қажет және оның травматикалық мағынасы мақұлданып, қабылдануы керек; бұл процесс уақытты қажет етеді және медиация мен өкілдік етуді қажет етеді.» Жарақат феноменін зерттеу мәдениеттің өзі ұжымдық жадыны өз саласында енгізетін және түсіндіретін белгілі бір халықтың, мемлекеттің, әлеуметтік-мәдени кеңестіктің бірегейлігінің қалыптасуымен тығыз байланысты. Егер депортация туралы жадыға байланысты жарақат туралы айтатын болсақ, мысалы, ол зардап шеккендер мен олардың ұрпақтарының естеліктерінен қалыптасады, онда зерттеушілер бірқатар проблемаларға тап болады: жазбаша ресми дереккөздерден, жер аударылғандардың өздері және олардың ұрпақтары, жергілікті қабылдаушы халықтың жады және оның жау бейнесіне реакциясы. Жоғарыда аталған теориялық тәсілдерден есте сақтау селективті сипатқа ие деп айтуға болады, белгілі бір оқиғаларды ұмытып кетуі мүмкін (кінә кешені) немесе бұқаралық санада өзекті болуы мүмкін. Ұжымдық жад пен жарақат-бұл топтық және жеке тұлғаны қалыптастыру тәжірибелерімен өте тығыз байланысты бір және ұжымдық тәжірибеде оқиға субъектілерінде пайда болатын эмоциялар мен сезімдер жиынтығы.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

- 1 **Халбвас, М.** Ұжымдық және тарихи жад // қол сұғылмайтын қор. 2005. № 2-3 (40-41). 8-27 Б.
- 2 **Вельцер, Х.** Өткеннің тарихы, жады және қазіргі заманғы тарихы // Қол сұғылмайтын қор. 2005. № 2-3 (40-41).
- 3 **Нора, П.** Дүниежүзілік еске алу салтанаты // Қол сұғылмайтын қор. 2005. - № 2-3. (40-41).
- 4 **Ассман, А.** Уақыттың байланысы үзілді ме? Модерн жылдамдығының көтерілуі мен құлдырауы. - М. : Жаңа әдеби шолу, 2017. - 272 б.
- 5 **Айерман, Р.** Мәдени жарақат және ұжымдық жад // Жаңа әдеби шолу. - 2016. - № 5. Б. 42-54

***Б. Ж. Ельмуратова, М. Н. Аубакиров, М. Ж. Кулумбаева**

Торайғыров университеті, Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

РАЗВИТИЕ У СТУДЕНТОВ НАВЫКОВ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ (ИЗ ОПЫТА РАБОТЫ)

В данной статье представлен материал из опыта работы преподавателя, показана совместная исследовательская работа студента с педагогом, в ходе которой происходит формирование научно-исследовательских компетенций, и повышение уровня профессиональной и специальной подготовки молодых специалистов.

Ключевые слова: научно-исследовательская работа, проект, проектная технология

Стремительно развивающийся процесс информатизации всех сфер жизни общества, существенно влияющий на состояние экономики, уровень жизни людей, национальную безопасность, интеллектуальный потенциал общества делает возможным поднять на новый уровень организацию и качество образования. Повышение качества высшего образования, безусловно, определяется использованием новых методов обучения [1, с. 106].

Использование инновационных технологий на уроках позволяет студентам развить навыки межличностного взаимодействия, приобретенные ими в других видах деятельности, умение и способность к продуктивной деятельности, общий уровень психического развития. Разнообразие форм и методов организации урока повышает интерес студентов к предмету, формирует их историческое сознание.

Современный преподаватель должен обладать большим жизненным опытом, научными знаниями, быть инициативной и творческой личностью. Это необходимо

чтобы выработать достаточно высокую компетентность в передаче знаний студентам и применение полученных знаний к жизни в комплексе. Тогда мы способны решить многие проблемы.

При изучении дисциплины «Инновационные методы в исторической науке» («Тарихи ғылымындағы инновациялық әдістер») студенты группы Тар-301 теоретические знания тесно связывали с практикой, будущей профессиональной деятельностью, что составляет основу процесса становления будущего специалиста историка. Ими были изучены инновационные методы и педагогические технологии. На последнем занятии ими пройдена тема Проектная технология. Преподавателем Ельмуратовой Б. Ж. была организована встреча с доктором педагогических наук, профессором Жуматаевой Е. О. Она на высоком педагогическом уровне объяснила суть данной технологии [2], дала студентам мотивацию к научно-исследовательской работе.

Нравится ainakaliyeva и ещё 34
 history_tou Мотивация мен креативке толы кездесу!!!
 Ғылыми жұмыспен айналысуға мотивация алған Тар-301 тобының студенттеріміз!
 "Тарихи ғылымындағы инновациялық әдістер" пәні сабағында педагогика ғылымдарының докторы, профессор Еңлік Өсербайқызы

Рисунок 1

Нравится ainakaliyeva и ещё 34
 history_tou Мотивация мен креативке толы кездесу!!!
 Ғылыми жұмыспен айналысуға мотивация алған Тар-301 тобының студенттеріміз!
 "Тарихи ғылымындағы инновациялық әдістер" пәні сабағында педагогика ғылымдарының докторы, профессор Еңлік Өсербайқызы Жұматаевамен кездесу өткізілді.

Рисунок 2

Проектная деятельность открывает путь к глубокому осмыслению исторического прошлого и его связям с современностью, возможности осознания в обнаруженной обусловленности своей уникальной позиции как творца истории. Важно отметить, что изучение истории без опоры на исторические источники приводит к упрощенному, плоскому восприятию исторической действительности, превращает процесс познания в отчаянное блуждание в чужих интеллектуальных лабиринтах. В этой связи при работе над проектами актуально использование электронных ресурсов, на которых размещены исторические архивы. Участие в проектах позволяет студентам включиться в реальную исследовательскую работу, в ходе которой они выдвигают гипотезы, ищут решения поставленных вопросов, формулируют свою точку зрения, доказывают свою позицию, делают выводы, осваивают и совершенствуют инновационные способы презентации материала [3. С. 79].

Среди различных способов вовлечения студентов в научно-исследовательскую деятельность, применяемые в нашем вузе НАО «Торайгыров университет», в частности на нашей кафедре «История Казахстана»,

следует отметить в первую очередь организацию студенческих научных конференций, таких как Сатпаевские чтения, Торайгыровские чтения, публикация в журнале Краеведение.

В ходе изучения дисциплины «Проект-1» в 2021–2022 учебном году у студентов группы Ист-302 развились навыки научно-исследовательской деятельности; студенты приобщились к научным знаниям, проявилась готовность и способность студентов к проведению научно-исследовательских и экспериментальных работ. Предложенная преподавателем «проектная работа» становится «научной статьей», что позволяет студентам самим искать и анализировать различную информацию, делать выводы и искать пути решения.

Студенты в процессе изучения данной дисциплины, изучали написание научно-исследовательской работы, и после изучения данной дисциплины их статьи были опубликованы в периодическом издании нашего вуза и в материалах научных конференций.

Например, Асаинова Карина опубликовала статью «Волонтерство: история, истоки и современность» в материалах сборника международной

научно-практической конференции «Қоғамның рухани дамуы және Мәшһүр Жүсіптің тарихи мұрасы», 2022, С. 264–268. Павлодар (соавтор Ельмуратова Б.Ж.).

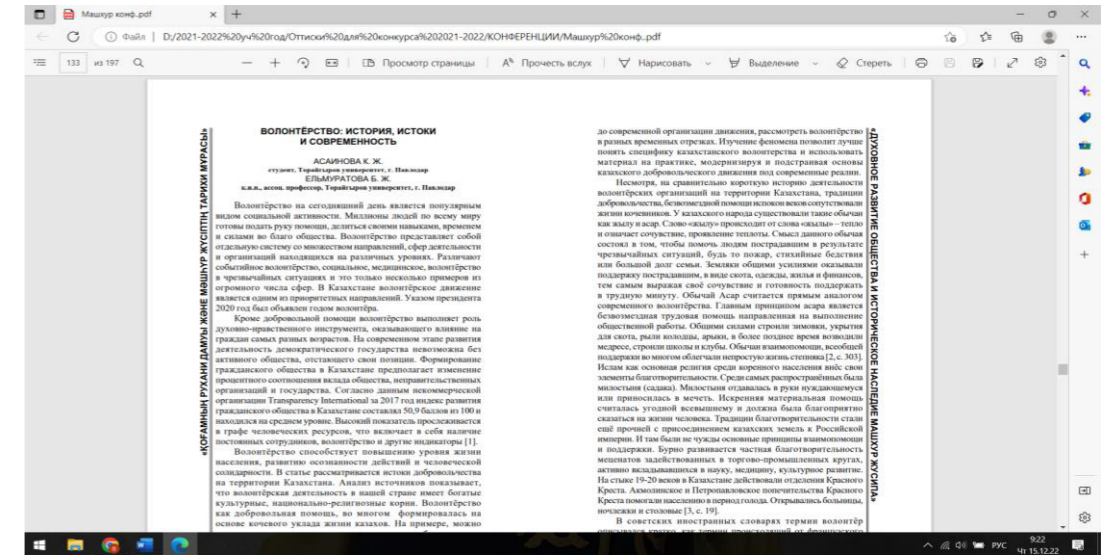

Рисунок 3

Вагнер Вадим опубликовал статью «Кино как исторический источник в Казахстане» в журнале Краеведение, №1–2, 2022. С. 14–17 (соавтор Ельмуратова Б.Ж.).

Рисунок 4

Летай Аяна опубликовала статью «Влияние «Хизб-ут-тахрир» на молодёжь Казахстана через призму социальных сетей» в журнале Краеведение, №1–2, 2022. С. 24–27 (соавторы Ельмуратова Б. Ж., Кулумбаева М. Ж.).

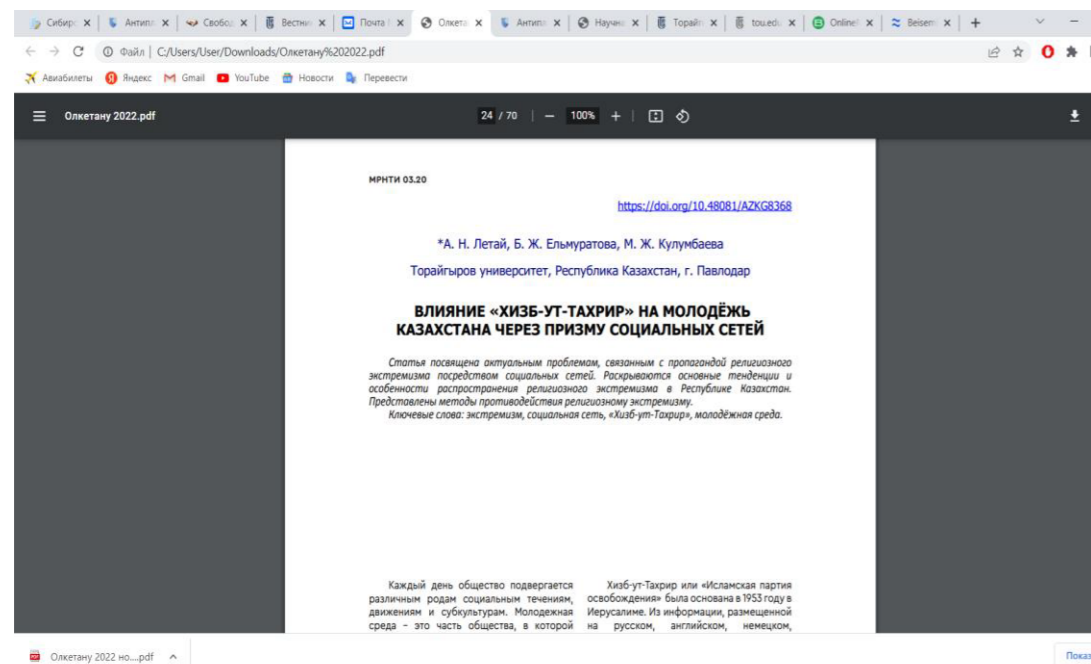

Рисунок 5

Таким образом, использование инновационных технологий в организации проектной деятельности студентов способствует повышению продуктивности самоподготовки студентов;

индивидуализации работы; усилению мотивации к обучению; обеспечению гибкости образовательного процесса; возможности привлечения студентов к исследовательской деятельности.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1 Болотова, У. В., Рясная, Ю. О. Применение инновационных технологий в учебном процессе как фактор повышения качества образования // Материалы VI международной научно-практической конференции Образование: традиции и инновации. – Прага, Чешская республика: Изд-во WORLD PRESS s r.o., 2014. – 602 с.
- 2 Жұматаева, Е., Қадьсова, Р. Ж. Қазақстан Республикасындағы білім жүйесін басқаруда білімдену инновациялық технологияларын жүзеге асыру. – Павлодар: ҒӨФ «ЭКО», 2008. – 308 б.
- 3 Инновационные методы преподавания истории в современном вузе А. Ю. Суслов, М. В. Салимгареев, Ш. С. Хамматов. // Образование и наука. – Т. 19, № 9. – 2017.

*А. Р. Бейсембай

Торайгыров университет, Республика Казахстан, г. Павлодар

К ВОПРОСУ ИСТОРИОГРАФИИ ДВИЖЕНИЯ АЛАШ

Данная статья посвящена изучению историографии движения Алаш. На рубеже начала XX века казахская интеллигенция сформировала национальное движение Алаш, которое защищало права казахского народа и отстаивало национальные интересы. Весьма интересны труды лидеров и участников этой движения, которые мало изучались в современной исторической науке.

Ключевые слова: Алаш, казахская интеллигенция, национальное движение.

Исследования истории Казахстана начала XX века отражены в трудах выдающихся деятелей казахского народа. Национальная интеллигенция, которая была неоднородна в плане социальных и политических взглядов, формировалась под влиянием сложной социальной, экономической, культурной и политической обстановки, сложившейся к концу XIX – началу XX веков. В своих исследованиях они изучали наиболее актуальные проблемы своего времени. Это труды А. Букейханова, А. Байтурсынова, М. Дулатова, М. Тынышпаева и других деятелей.

Основные труды А. Букейханова посвящены истории казахского народа, его экономике, культуре, особенностям быта и ведения хозяйства, родословной родов, племен, обычаям-обрядам, истории колонизации казахских земель. Эти работы содержат богатейший материал, включающий статистические данные, названия земель, рек, озер, исторических имен, отрывки из различных источников, использованных ученым [1, с. 148].

Среди них особое место занимает исследование «Исторические судьбы Киргизского края и культурные его успехи» (1903). Ученый показывает, что переселение русских в казахскую степь происходило двумя путями.

Первый – «вольная колонизация», переселение бежавших от крепостных притеснений, от религиозных преследований, от наказаний за преступления. Второй – правительственная колонизация, при поддержке царского правительства. Автор раскрывает суровую правду этого переселения, сопровождавшегося насилием, злобой, унижением коренного казахского населения. Сражения Кучума-Ермака, постепенный захват русскими войсками территории вдоль рек Иртыша, Ишима, Яика (Урала), переселенческий поток вслед за ними русских чиновников, крестьян, насильственное вытеснение казахов с лучших, плодородных земель в засушливые, песчаные земли, строительство городов-крепостей – так, ссылаясь на статистические данные, сугубо научным языком цифр и фактов, автор описывает историю

колонизации Казахстана. Объективно изложено, какие условия были созданы для русских колонизаторов в официальном порядке царским правительством, какие земли были отняты у казахов, набеги вооруженных казачьих отрядов, преступные действия генерал-губернатора. Русские переселенцы были освобождены от уплаты податей, им была оказана денежная помощь.

Таким образом, постепенно плодородные черноземные земли, районы, где имелись леса, луга, реки, озера, переходили под власть колонизаторов. Например, если в 1860–1870 годах в Кокшетауском, Кызылжарском уездах насчитывалось 30 мужицких дворов и 150 душ обоего пола, то через 10 лет число дворов достигло 2140 и число душ 12000. Русские, успевшие за короткий срок закончить колонизацию Северного Казахстана, не сразу оказали положительное влияние на развитие культуры казахского населения. Они так же отличались низким уровнем культуры. Это объясняется тем, что основную Массу переселенцев составляли неграмотные солдаты, крестьяне, невежественные чиновники. В исследовании приводятся подробные данные о первых учебных заведениях, численности учащихся, отмечается, что при обучении казахских детей царское правительство преследовало миссионерские цели.

История казахского народа, его социальная структура, отрицательные последствия колонизации, национальные обычаи-обряды, культура, уровень образования, политическая борьба и другие проблемы нашли отражение в исследовании Алихана Букейхана «Киргизы» (1910), написанном на русском языке.

Ценность научного труда заключается прежде всего в глубоком анализе обширных демографических, статистических данных. По результатам переписи населения 1917 года, среди народов России казахи

по численности занимали шестое место, составляя 4.696.600 человек. Далее автор приводит таблицу, в которой дана сравнительная численность различных народов, проживающих в десяти губерниях. Уже в тот период в Семипалатинской губернии казахи составляли 86,2 %, русские – 7,5 %, другие народности – 6,3%; в Акмолинской губернии казахи – 5,2 %, другие народности – 48 %; в Торгайской губернии казахи – 76,5 %, русские 23 %, другие народности – 0,5%; в Уральской губернии казахи – 72,5 %, русские – 25,5 %, другие народности – 2,5%; в Жетысуйской губернии казахи – 77 %, русские – 12 %, другие народности – 9,8 %. Вместе с казахским населением Закаспийской, Сырдарьинской, Ферганской, Самаркандской, Астраханской губерний, в целом в 10 губерниях казахи составляли 51 % населения. Таковы отрицательные последствия беспощадной колонизации, проведенной на протяжении 30–40 лет. Приводя конкретные статистические данные, ученый показывает, каким образом производилась насильственная передача русским мужикам-переселенцам лугов, пастбищ, угодий, черноземных, плодородных земель вдоль берегов рек, озер. Наряду с этим при сравнении данных о количестве скота в каждом отдельном хозяйстве казахов ясно прослеживается социальное расслоение казахского общества на богатых и бедных [2, с. 478].

Вопрос о постепенном переходе казахов на полу оседлый, полукочевой способ ведения хозяйства ученый рассматривает в тесной связи с исследованием количества хозяйств и количества скота в каждой зимовке, радиусов перекочевков, отмечая незначительный размер денежной помощи со стороны правительства. На этом фоне показано более выгодное положение хозяйства русских крестьян-переселенцев, что ясно видно из данных о размерах земельных наделов, выделенных каждому хозяйству [3, с. 564].

Подробно описана история распространения среди населения тайной листовки, разоблачающей политику, направленную на ограничение исламской религии и обращение в православную веру. Алихан Букейхан ссылается также на документ, известный в исторической литературе под названием «Каркаралинская петиция», которую подписали 14 500 человек. В документе указывалось, что добровольное присоединение Казахстана к России означало лишь внешнеполитическое подданство и был подписан договор о невмешательстве во внутренние дела. Однако, согласно законам, принятым: царским правительством, исконно казахские земли переходили в государственную собственность, русским мужикам предоставлялись лучшие земли, с которых насильно вытеснялось коренное население.

Одним из фундаментальных научных трудов Алихана Букейхана, – «Овцеводство в Степном крае», изданный отдельной книгой в 1904 г. в Томске. Это уникальное исследование, посвященное главной отрасли кочевого хозяйства казахов – овцеводству, который они занимались на протяжении многих веков [2].

Автор анализирует наиболее актуальные проблемы своего времени, дает оценку различным течениям, высказывает собственную точку зрения по этим проблемам.

В работе М. Тынышпаева «История казахского народа», говорится о недовольстве казахского народа колониальной политикой царизма: «Киргизы принимая русское подданство, никогда не думали..., что в семье русского народа они окажутся пасынками, не имеющими никакого права на материнскую заботу и любовь со стороны России. Политика правительства и современное состояние киргизов ясно показали, насколько обманулись киргизы в своих ожиданиях... Леса, под защитой которых зимой паслись стада,... уже отняты. Снежные бураны в степи и падеж скота стали учащаться, и

статистика прогрессивного падения скотоводческого хозяйства киргизов прямо таки невероятна. Ясно, что правительство стремилось: во-первых, дикими и варварскими репрессиями и преследованиями языка, обычаев, религии и самобытного вообще уничтожить киргизов как самостоятельную национальность и обрусить весь край; во-вторых, различными административными мерами, распоряжениями и положениями, обратив киргизов в бесправную, незаконную массу; в-третьих, лишить их собственных земель...» [4, с. 21–25].

Казахская интеллигенция участвовала во многих политических движениях, в том числе в первой русской буржуазной революции. В начале XX века возрастает удельный вес осевших элементов в связи с ростом социально-экономической дифференциации казахского общества, обусловленной переселенческой политикой. Трудности, связанные с материальным обеспечением, социальными противоречиями назревавшие в Казахстане были результатом пауперизации кочевого населения. Доказательством того является выступление рабочих Экибастуза 1900 – 1903 годов. Забастовка рабочих Успенского рудника 1905 года. Ф. Н. Киреев, Ф. И. Колодин, И. С. Гороховатский в сборнике документов и материалов «Рабочее и аграрное движение в Казахстане в 1907–1914 годах» рассматривают проблему рабочего и аграрного движения в Казахстане. Сборник состоит из материалов архивных источников. Документы представляют собой жалобы, прошения, рапорты, требования, докладные записки, донесения, письма, приказы, постановления губернаторов областей [5, с. 72]. Приводятся сведения о рабочих движениях, выдвигаемых рабочими требованиями.

П. М. Пахмурный в труде «Большевики Казахстана в революции 1905–1907 годов» изучает деятельность

большевиков в первой русской буржуазной революции, движения рабочей молодежи в Казахстане и дает анализ историографии социально-политического движения [6, с. 37].

Активность масс, появление отдельных политических направлений, способствовала зарождению национального самосознания. В результате всех политических событий зародилось политическое сознание движение «Алаш» в котором цель и политическое направление были четко определены. В сборнике архивных материалов Н. Мартыненко «Алаш-Орда: Сборник документов» собраны документы за 1913–1920 годы [7, с. 62].

В книге «Движение Алаш, Алаш қозғалысы» публикуются документы и материалы по истории изучения движения Алаш и деятельности Алаш-Орды за 1918–2007 годы [8]. Сборники архивных документов представляют упорядоченные и систематизированные данные для изучения истории Казахстана конца XIX – начала XX века «Движение Алаш. Сборник документов и материалов. Декабрь 1917 г. – май 1920 г.» [9, с. 82], «Алаш ақиықтары Мақалалар, деректі құжаттар, аудармалар» [10], трехтомник «Движение Алаш» [11]. В первую книгу трехтомника включены документы по реабилитации деятелей движения, о возникновении и формировании народно-освободительной идеи движения «Алаш», обвинительные документы следствия, на основании которых были аресты 1928 – 1929 годов, протоколы

допросов, в которых приведены вопросы следователей и ответы подсудимых. Во второй том трехтомника «Движение Алаш» вошли исследования писателя, ученого Т. К. Журтбая, собранные им исторические документы, конфискованные письма, все снятые вопросы и показания. В третью книгу вошли документы, касающиеся процессов, проходивших в Туркестане.

Исследование М. Койгелдиева «Алаш қозғалысы» включает изучение исторического развития Казахстана конца XIX – начала XX века. Охватывается обширный круг проблем данного периода [12].

Труд Д. Камзабекулы «Алаштың рухани тұғыры» посвящен идее Алаш, автор исследует духовное наследие исторического движения Алаш [13].

Р. К. Нурмагамбетова в труде «Движение Алаш и Алаш-Орда: историография проблемы, 1920–1990-е годы XX века» дает историографический анализ движения Алаш [14].

Таким образом исследования и изучение истории Казахстана, социально-экономического и общественно-политического развития конца XIX – начала XX веков представлены исследованиями, трудами деятелей казахского народа, сборниками, включающими архивные материалы, публиковались новые сведения. Осуществлялись историографические обзоры истории Казахстана данного периода.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1 <https://www.caravan.kz/articles/chto-stoit-za-deyatelnostyu-khizbuttakhir-v-kazakhstan-371100/> (Дата обращения: 09.04.2022) [Электронный ресурс].
- 2 **Степанов, Н. С.** Профилактика радикализации молодежи как проблемы саморазрушения личности // Методическое пособие. – 2021. – С. 33.
- 3 <https://kazpravda.kz/n/kak-sotsseti-vliyaют-na-razvitie-ekstremizma-sredimolodezhi-v-rk-rasskazala-ekspert/> (Дата обращения: 12.04.2022). [Электронды ресурс]
- 4 <https://ava.md/2016/09/01/vitaliy-andrievskiy-metody-i-formy-manipulyacii> (Дата обращения: 12.04/2022) [Электронды ресурс].

***А. Г. Шабамбаева**

Торайғыров университеті, Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

ЖИЗНЬ И НАУЧНОЕ НАСЛЕДИЕ А. Ж. МАШАНОВА

В статье рассматривается жизнь и научное наследие доктора геолого-минералогических наук, профессора, член-корреспондента Академии Наук Казахской ССР, заслуженного деятеля Казахстана Акжана Жаксыбековича Машанова, еще при жизни получившего высокое имя «аль-Фараби 20-го века».

Ключевые слова: А. Ж. Машанов, П. А. Рыжов, А. А. Ермеков, Абу Наср аль-Фараби, маркшейдерское дело, фарабиеведение, академия Наук Казахской ССР.

Акжан Жаксыбекович родился 02 ноября 1906 г. в с. Нуркен Каркаралинского района Карагандинской области. Семья Акжана Жаксыбековича была довольна известной: его дедушка Машан би, отец Жаксыбек, был старшиной аула [1, с.]. Вспоминая отца Акжан Жаксыбекович всегда говорил, что именно отец являлся для него первым учителем «первоначальные основы знаний в меня заложил мой отец» [2, л. 3].

В 1922–23 гг. учился в советской школе. После окончания школы в 1924 г. поступил в педагогическое училище в Каркаралинке, открытый в 1922 г. известным ученым, общественником Алимханом Ермековым. В училище студентам преподавали выдающиеся ученые такие как: Алихан Бокейханов, Ахмет Байтурсынов, Манан Тургынбаев, Вячеслав Колпытин [2, л. 3]. Будучи студентом педагогического училища Акжан Жаксыбекович с 1 января 1926 г. по 1 июня 1930 г. начинает работать учителем школы I ступени в ауле № 1 Каркаралинского округа [3, л. 59 об.]

После окончания педагогического техникума ученого направляют инструктором Абралинского районного отдела образования г. Семипалатинск, затем инструктором в Семипалатинском областном отделе

народного образования. Здесь, осенью 1933 г. при Семипалатинском геологическом техникуме открываются подготовительные курсы для поступления в институт. После завершения обучения на данных курсах Акжан Жаксыбекович поступает в Казахский горно-металлургический институт на специальность горный инженер-геологоразведчик. Здесь, молодого, талантливого человека замечает Петр Александрович Рыжов, доктор технических наук, профессор, заведующий кафедры геодезии и маркшейдерского дела. Не дожидаясь выпуска инженеров маркшейдерской специальности, Петр Александрович начинает готовить своих учеников из среды студентов смежной специальности. В первую очередь он обратил внимание на геолого-разведочную специальность. Выбор Петра Александровича пал на А. К. Каюпова, К. Ф. Ермолаева, А. Ж. Машанова [4, с. 2]. После окончания обучения все трое поступили в аспирантуру на кафедру геодезии и маркшейдерского дела. Необходимо отметить, что в период обучения в силу специфики специальности «маркшейдерское дело» А. Машанову пришлось дополнительно изучать некоторые прикладные дисциплины, такие как: геометрия недр, математическая статистика

[4, с. 5], что впоследствии помогло ему в разработке геометрического метода в геологии.

После окончания с отличием в 1939 г. института по геолого-разведочной специальности ученый был зачислен в аспирантуру при кафедре маркшейдерии и одновременно работал участковым инженером Лениногорского рудника и начальником геологических отрядов КФАН СССР [3, Л. 58]. При съемке в Чубартауском районе А. Ж. Машанов и Р. И. Мухамеджанова открывают полиметаллическое месторождение «Акбастау-Кусмурын» одного из крупнейших месторождений золота в Казахстане [2, Л.]. Таким образом, первые шаги самостоятельной работы Акжана Жаксыбековича были отмечены «подарками родного края». Стоит отметить, что на данных объектах Акжан Жаксыбекович работал не очень долго, этому способствовали разные причины, а главное началась война. Только в 1953 г. Акжан Жаксыбекович смог вернуться к изучению данного объекта. Впоследствии в 1978 году А. Машанову было присвоено звание первооткрывателя Акбастау-Кусмурунского месторождения.

Кроме открытых месторождений в период с 1940 года под его руководством и непосредственным участием ученым были проведены исследовательские работы рудных месторождений в Лениногорском, Тургайском, Каратауском районах.

В 1944 г. под руководством П. А. Рыжова на ученом Совете института геологии АН КазССР [5, Л. М110] А. Машанов блестяще защищает диссертацию на соискание ученой степени кандидата геолого-минералогических наук. Диссертация ученого посвящена структуре Тургайского рудного поля. В качестве оппонентов выступали Кассин Н. Г. – доктор геолого-минералогических наук и Бок И. И. – профессор, доктор геолого-минералогических наук [5, Л.1 10]. Оба оппонента дали хороший отзыв, отметили перспективность метода применяемого ученым.

В своей работе Акжан Жаксыбекович разработал и применил новую оригинальную методику структуры месторождений полезных ископаемых [5, Л. 49], данная методика основана на механико-математических, горногеометрических принципах. Позднее данный метод получил

название «геомеханический метод» и нашел широкое применение в маркшейдерском деле, в горной геометрии и при геометризациях месторождений полезных ископаемых.

Методика разработанная А. Ж. Машановым легла в основу работ ряда его последователей: А. К. Каюпова, Газизова и др. Этим же методом изучена структура месторождений Акбастау и Кусмурын, открытых самим Акжаном Жаксыбековичем [5, Л. 72].

В 1946 г. А. Машанов в Московском геологоразведочном институте защищает докторскую диссертацию по теме «Исследование структуры рудных полей методом геометрии недр». Работа ученого написана на стыке трех сложных дисциплин таких, как: геология, маркшейдерское дело и прикладная механика. В связи с этим официальными оппонентами были: Л. С. Лейбензон – академик-механик, П. К. Соболевский – профессор, доктор-маркшейдер, В. М. Крейтер – профессор, доктор-геолог [5, Л. 49]. Оппоненты отметили, что диссертация имеет научную ценность [6, Л. 25].

На основе данных научных исследований Акжан Жаксыбекович становится основоположником новой отрасли горно-обогатительной науки, как геомеханика. В очерке «Памятные вехи моего пути в науку» ученый, говоря о геомеханике, отмечал, что эта наука «является наиболее перспективным направлением в горно-геологическом цикле» [2, Л. 33]. Таким образом Акжан Жаксыбекович является основателем казахстанской школы геомеханики, которую развивал на протяжении более пятидесяти лет.

В 1946 г. в Казахстане открывается Академия Наук. Открытие Академии Наук является одной из важных страниц в истории нашей страны «это обстоятельство одухотворило нас до предела и мы молодые ученые трудились не покладая рук, ибо речь шла о небывалом духовном подъеме науки и культуры родного народа» [2, Л.37 об.]. Согласно Постановлению Президиума Верховного Совета КазССР, Совета Министров Казахской ССР и Центрального Комитета КП(б) Казахстана от 31 мая 1946 г. «Об учреждении Академии Наук Казахской ССР» А. Машанов становится член-корреспондентом [7, Л. 17].

В АН КазССР Акжана Жаксыбековича назначают на должность старшего научного сотрудника и заведующего сектором в отделение геолого-географических, технических и химических наук (отделение минеральных ресурсов) [7, Л. 56].

В 1950 г. по ходатайству директора Казахского политехнического института и постановлению президиума АН КазССР ученый преподает в КазПИИ в должности доцента на кафедре «Маркшейдерское дело» а с 1960 г. становится заведующим кафедрой «Маркшейдерское дело» [5, Л. 49]. Говоря об Акжане Жаксыбековиче как о перподавателе, необходимо отметить, что свои знания, свой богатый опыт он неумолимо передавал своим ученикам, всегда относился доброжелательно к людям, был готов оказать любую помощь студентам, аспирантам, преподавателям. На протяжении многолетней научно-педагогической деятельности в родном университете ученым было подготовлено более 1000 горных инженеров-маркшейдеров. Под его руководством было защищено 25 докторских и кандидатских работ. К его ученикам относят себя не только те, кто защищал диссертации у него, но и те, кому он преподавал. Многие из них стали видными учеными и вносят большой вклад в развитие мировой науки, тем самым продолжая дело Акжана Жаксыбековича.

Маржан Байсановна Нурпеисова, доктор технических наук, профессор КазНТУ им. К. И. Сатпаева, говоря о своем наставнике в качестве преподавателя, а затем заведующего кафедрой, отмечала его широкий диапазон мышления, неуемную жажду к знаниям. Так, например, он писал историю на основе исторических фактов, исследуя горно-каменистые местности, опираясь на исторические памятники, услышанные легенды, тем самым писал подлинную историю прошлого. В этом плане особенно интересны такие работы А. Ж. Машанова как: «Бабаларға бата» (1933 г.), рецензия А. Ж. Машанова на очерк С. А. Семенова-Зуссера (1943 г.), «Қазақстан жерінде ерте замандарда қазылған кендер» (1974 г.), «Из истории древнего Востока» (1983 г.), «Қарқаралы маңындағы миастар» (1989 г.), «Тектер тегі», «Қырықтың бірі – қыдыр» (1993 г.), «Таңбалар» (1993 г.). Помимо этого в научном наследии Акжана Жаксыбековича есть не мало трудов,

посвященные не только геологии и горному делу, но и фарабиеведению.

Имя Абу Наср аль-Фараби известно всем, но только немногие знают о том, что только благодаря Акжану Жаксыбековичу мы с гордостью можем произносить, что Родиной аль-Фараби является Республика Казахстан.

Впервые имя Абу Наср аль-Фараби Акжан Жаксыбекович услышал в 1943 г. от чехословацкого математика Эрнеста Кольмана «в те тяжелые годы войны я впервые услышал имя аль-Фараби ...уроженца Казахстана» [9, Л. 3 об] – вспоминал Акжан Жаксыбекович. Именно с этого момента ученый посчитал своим долгом изучать научное наследие Великого мыслителя «до Фараби и после него были личности. Однако среди них, именно как Фараби, в четырех областях науки и искусства ...трудно называть кого-либо из ученых, внесших крупный вклад...» [10, с. 6]. Именно А. Машанов одним из первых начал изучать научное наследие аль-Фараби: «Разве нам кто-нибудь запрещает заниматься изучением научного наследия аль-Фараби и разве не является это дело прямой и почетной обязанностью ученых Казахстана – его Родины? Это наш долг перед народом и перед памятью одного из великих его сынов. И я поставил себе задачу: начать исследование наследия Фараби. Это было в 1956 году. [11, с.105-106]. С этого момента ученый начинает поиск «по следам аль-Фараби». Так, в результате кропотливой работы за период 1958-1968 гг. учеными были приобретены более пятидесяти научных трудов аль-Фараби, среди которых находились работы, ранее не вошедшие в научный оборот и неизвестные исследователям. Необходимо отметить, что несмотря на проделанную работу, изучение научного наследия аль-Фараби проходило медленно. Этому способствовали такие факторы, как отсутствие центра востоковедения, специалистов, знающих арабский язык, так, «труды аль-Фараби, написанные на арабском языке, на его родине просто не могли читать, не говоря уже о научном их исследовании» [9, Л.20]. Несмотря на данные проблемы Акжан Жаксыбекович приступил к исследованию научного наследия средневекового мыслителя. С этой целью ученый активно начинает изучать книгохранилища библиотек не только Казахстана и СССР, но и стран Европы, Азии, Америки, Африки. К 1960 г.

в руках ученых Казахстана оказывается значительное количество трудов аль-Фараби, ранее неизвестные ученым и не вошедшие в научный оборот: «Комментарии к «Альмагесту» Птолемея», «Способы построения геометрических фигур», «Астрология», «Об единстве взглядов двух философов Платона и Аристотеля», «Взгляды жителей добродетельного города», «Происхождение наук», «Жемчужина науки», «Комментарии к трудам Аристотеля» [9, Л. 15]. Помимо этого, в периодической печати появились статьи, оповещающие о начале изучения научного наследия Абу Насра аль-Фараби, так, в 1961 г. журнал «Білім және еңбек» опубликовал на казахском языке отрывок из трактата философа.

В условиях советской власти Акжану Жаксыбековичу непросто было собирать и исследовать труды аль-Фараби. Его работы подвергали критике, давали отрицательные рецензии: «...неясен жанр работы в целом, ...с удивительной настойчивостью уклоняется от основной темы, ...генеральная тема не раскрыта, и трудно ожидать, что это может быть сделано силами одного автора...» [12, Л. 1]. «Утверждая, что первоисточником для аль-Фараби была восточная культура Месопотамии и Египта, А. Машанов забывает о том, сколь радикальной переработке это культурное наследие получило у греков, а ведь об этом писали Маркс и Энгельс.... Легкие домыслы, гипотезы и... – слабость автора» [13, Л. 4-5] – именно такими словами характеризовали труды А. Ж. Машанова «По следам аль-Фараби», «Аль-Фараби и музыка». Но, несмотря на негативные отзывы, ученый продолжал собирать материалы об аль-Фараби, посылать запросы в разные страны с целью найти произведения средневекового ученого. Так, им отправлены письма во Францию, Великобританию, Италию, США, Египет, Чехию, Голландию, Сирию, Ливан и в другие страны. Например: «Дорогой доктор Кессен! Очень прошу Вас прислать мне микрофильм рукописи № 1427 Вашей библиотеки, содержащей трактат ал-Фараби о музыке. Этот микрофильм очень нужен мне для моего исследования о научном творчестве моего земляка ал-Фараби» [14, с. 287]. И таких писем-поисковиков очень много, что дает основания свидетельствовать о высокой гражданской позиции, преданности

и любви к науке, духовному наследию великого ученого Востока – аль-Фараби.

Для полного понимания наследия великого предка Акжан Жаксыбекович в возрасте 50 лет начинает изучать арабский язык. «Разве можно защитить наследия аль-Фараби, не прочитав то, что он прочитал, не написав то, что он написал?» [1, с.74]. Так, за два года он достаточно изучил арабский язык.

А. Машанов не останавливается на достигнутом и продолжает поиск информации о великом предке. Так, в 1968 г. ученый совершает свою знаменитую поездку в г. Дамаск с целью найти место захоронения великого предка и привести земли с его могилы на малую родину аль-Фараби город Отрар. Говоря о поездке в Сирию, А. Кекилбаев отмечал следующее: «это путешествие, предпринятое по личной инициативе А. Машанова явилось решающим событием в активизации изучения научного наследия великого мыслителя Востока аль-Фараби.» [13, Л. 6].

Знакомясь с наследием аль-Фараби, ученый проводит анализ вопросов по всемирной истории, высказываний известных ученых, таких, как Аристотель, Платон, об обществе и политике, человеке и природе. Без данного анализа очень сложно понять учения аль-Фараби, оценить его вклад в развитие человечества. «Путешествуя по следам аль-Фараби, автор смело проникает в глубь истории науки, извлекает оттуда ценнейшие информации» [13, Л. 7]. Поэтому Акжан Жаксыбекович вел всестороннее исследование мировоззрения, исторического мышления об окружающем мире. Религиозные взгляды в средневековом историческом мышлении, периоды, касающиеся мифологических и рационалистических пониманий, которые существовали до него, были изучены ученым масштабно. Анализируя работы аль-Фараби, ученый приходит к выводу о том, что центром философской системы аль-Фараби является человек, его интеллектуально-нравственное совершенствование, его стремление к достижению свободы, к личному и общественному счастью. Так, благодаря упорству Акжана Жаксыбековича, с именем великого средневекового ученого Абу Наср аль-Фараби познакомилась широкая общественность. Нет сомнения,

что именно Акжан Жаксыбекович вернул имя Абу Наср аль-Фараби на его историческую Родину и провел большую работу в период подготовки и проведения 1100-летнего юбилея Абу Наср аль-Фараби. «Группа фарабистов во главе с А. Ж. Машановым провела громадную работу в период подготовки и проведения 1100 – летнего юбилея Аль-Фараби со дня его рождения, в сборе, переводе и опубликовании трудов ученого..... спустя 1100 лет великий мыслитель вернулся на свою родину» [13, Л. 6]. Данная конференция, прошедшая 11-13 сентября 1975 г. в Алма-Ате, являлась только первым этапом изучения научного наследия Великого мыслителя Востока, «эта конференция дала нам благородное и престижное право и

возложило на нас ответственную миссию: стать центром изучения научного наследия аль-Фараби» [15, Л. 1].

Изучая научные труды Акжана Жаксыбековича, посвященные Абу Наср аль-Фараби вспоминаются его слова, сказанные об аль-Фараби и Абая: «Когда настанут трудные дни для народа, безусловно опорой нам будут два имени: первый – аль-Фараби, второй – Абай. В моем понятии Абай великий гений, советчик казахов, учитель, опора народа, его вера, справедливый ценитель чести и совести» [10, с. 80]. Эти же слова можно отнести и к Акжану Жаксыбековичу. В наследии ученого ярко отражены культурные ценности тюркского народа, его работы учат нас гордиться историей своего народа,

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1 **Дукенбаева, З. О., Талгатбек, М. М., Шабамбаева, А. Г.** Акжан әл-Машани. – Көкшетау, 2019. – 432 б.
- 2 ЦГА РК. Ф.2285, оп.1, д.76
- 3 ГАРФ. Ф 9506, оп. 6а, д.249
- 4 Труды международной научно-методической конференции «Современное состояние. Развитие инженерной геометрии и компьютерной графики в условиях информационной и компьютерной технологий», Алматы : КазНТУ, 2011. – 395 с.
- 5 ГАРФ. Ф 9506, оп.6а, д.247
- 6 ГАРФ. Ф 9506, оп.6а, д.248
- 7 Научный архив РГП на ПХВ «Ғылым ордасы». Ф.98, оп.1, д.6а
- 8 **Shabambayeva, A. G., Dukenbayeva, Z. O.** Great names of the Great Steppe : Akzhan Zhaksybekovich Mashanov // «Ұлы Даланың жеті қыры» және қазақ руханияты» тақырыбына арналған «Өзбекәлі Жәнібек оқулары – 2019» атты Х халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция. – С. 63-71
- 9 ЦГА РК . Ф.2285, оп.1, д.8
- 10 Әл-Фараби және Абай
- 11 Касымжанов А. Х. Возвращение Учителя. О жизни и творчестве Фараби. Алма-Ата : Жазушы, 1975. – 202 с.
- 12 ЦГА РК. Ф.2285, оп.1, д.151
- 13 ЦГА РК. Ф.2285, оп.1, д.152
- 14 **Шабамбаева, А. Г., Хасенова, Ж. О.** К вопросу изучения становления научной школы фарабиеведения в Казахстане // «История великой степи : от истоков до современности» : материалы международного Евразийского форума. – Том I. – С.287-290.
- 15 ЦГА РК. Ф.2285, оп.1, д.164

*А. К. Бимыкова

№27 мектеп-лицейі, Қазақстан Республикасы, Нұр-Сұлтан қ.

IX ҒАСЫРДЫҢ ОРТАСЫ – XX ҒАСЫРДЫҢ БАСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ТАМАҚТАНУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ӨЗГЕРІСТЕР

Бұл мақала дәстүрлі қазақ тағамдарына арналады. Түркі заманынан келе жатқан қымыз, ет, наурыз көже, құрт, шұжық секілді тағамдардың ғасырлар бойы қазақ даласында жалғастығын табуы және Ресей империясының отаршылдық саясатымен жаңа өнімдердің келу үрдістері қарастырылады.

Кілтті сөздер: Этнология, қазақ даласы, тамақ өнімдері, ұлттық тағамдар.

Қазақстан аумағы көне заманнан көшпелілер тұрағы болған. Ол күрделі тарихи, саяси және этникалық процестер арена болды. Ең дәуірлік оқиға – шаруашылықтағы өзгерістер, қоғамдық және саяси ұйымдағы өзгерістер XIX ғасырда ғана туды. XIX ғасыр, әсіресе оның екінші жартысы қазақ жері үшін шаруашылық, әлеуметтік және мәдени салаларына көптеген өзгерістер әкелді. Қазақ халқы өзінің мыңжылдық тарихында көптеген күрделі оқиғаларды басынан кешті, саяси әлеуметтік, экономикалық даму сатысын өтті. Қазақстан үшін XIX ғасырдың оның алдындағы дәуірден ерекшелігі қазақ халқының қоғамдық саяси мәртебесінде болды. Қазақтар XIX ғасырда шаруашылық салада, әлеуметтік қатынастарда қиыншылықтар көрді.

Онсыз да ұлғайып алған Ресей құрамына Қазақстанның қосылуы аяқталған жағдайда оның орналасқан геосаяси жағдайы әскери жағынан алғанда әлсіз Қоқан және Хиуа хандықтарын таптап тастап, бірінші отаршыл империя – Англияның Шығыс Түркістан

ауданына енуін жоққа шығаруға мүмкіндік беретін еді, ал бұған Қазақ өлкесі кедергі болып қала берген [5, 53 б.].

Қазақстан және Орталық Азияның оған жапсарлас жатқан облыстары біржола жаулап алынғаннан кейін Ресей империясының үкіметтік топтарына ұлттық шет аймақтарды басқару жүйесі туралы мәселе өткір қойылды. Әсіресе, бұл проблема халқының этникалық құрамы алақұла, әлеуметтік және экономикалық даму деңгейі әртүрлі Орталық Азия мен Қазақстан үшін ерекше күрделі болды.

XIX ғасырдың 60 жылдарының орта шеніне дейін Қазақстан мен Орталық Азияға қатысты мәселелерді негізінен Батыс Сібір және Орынбор генерал губернаторлары қарады. Олар Ресей империясының өкілетті өкілдері болды. 60 жылдардың ортасына қарай Орынбор және Батыс Сібір қазақтарын басқарудың әкімшілік жүйесіне өзгерістер енгізілді, Бөкей хандығын басқару жүйесі қайта ұйымдастырылды. Алатау округтік приказы және 1865 жылы Түркістан

облысы құрылды. Бірақ бұдан басқару жүйесі күрделі өзгерістерге ұшырамады. Сондықтан, басқаруды қайта ұйымдастыру жөнінде бірқатар жобалар әзірленді. Сайып келгенде, арнайы құрылған «Дала комиссиясының» жобасына артықшылық берілді.

Қабылданған реформаның жалпы бағыты үшін әскери министр Д. А. Милютиннің ықпалы зор болды, ол өз көзқарасын «Дала комиссиясының» мүшелерімен әңгімелескен кездерінде талай рет айтқан болатын [3, 318 б.].

1867–1868 жылдардағы реформаның жалпы алғанда отаршылдық сипаты басым болды. Ол реформалар Қазақстанды Ресейге қосып алу үрдісінің толық аяқталғанын көрсетті. Қазақстанның кең-байтақ жері Ресейдің мемлекеттік меншігіне өтті. Патша үкіметі бұдан былай қазақтардың жерін кез келген сылтаумен оп-оңай тартып ала беретін болды. Мұның ақыры дала тұрғындарының ежелгі атамекен жерлерінен айырылып қалуына, сөйтіп қайдағы бір құнарсыз және тұзы бетіне шығып жатқан сортаң жерлерге ығыстырылуына жеткізді. Құнарлы жерлер ішкі Ресейден қоныс аударып келген орыс шаруалары мен казактарға, шенеуніктерге берілді. Патша үкіметінің Қазақстанның табиғи бай ресурстарын оңды-солды емін-еркін пайдалануы бұл өлкені Ресей экономикасының қосалқы арзан шикізат көзіне айналдырды.

Патша үкіметінің XIX ғасырдың екінші жартысындағы Қазақстанда жүзеге асырған әкімшілік реформалары қазақ елінің саяси тәуелсіздігін біржола жойғанымен, бұл реформалар көп ұзамай-ақ патшалық әкімшіліктің қазақ қоғамының ішкі өміріне тереңдеп еніп, оны игеріп алып кетуге әлі де болса әлсіз екендігін көрсетіп берді. Мұны жақсы түсінген патшалық әкімшілік XIX ғасырдың 60-жылдарының орта тұсынан бастап Қазақстанды отарлаудың «ең сенімді» жолына түсті. Ол Орталық Ресейден орыс шаруаларын қазақ жеріне қоныс аударту еді. Патшалық Ресейдің қоныс аудару саясаты бірнеше кезең арқылы жүзеге асырылды [6, 188 б.].

«Осы ғажайып және қазыналарға бай бүкіл ел әлі күнге дейін өзінің тұмса табиғаты құшағында, әлде біреудің оятуын күтіп жатыр; балта қаршылы, теңге сыңғыры естілмейді, бос жатқан төңіректе шалы

жалтылы байқалмайды...ал таулардағы байлық қаншама...»[7, 52 б.], –сол кездегі Қазақстанды белгілі зерттеушілердің бірі Ресей өнеркәсіпшілерін өлкенің табиғи байлықтарын тездете игеруге шақырып өз пікірін осылай білдірген еді.

XIX ғасырда қазақ қоғамының үлкен өзгерістерге ұшырауы материалдық мәдениетке де әсерін тигізбей қойған жоқ. Осынау кезеңдегі материалдық мәдениетінің жай-күйі қоғамның экономикалық даму деңгейімен анықталды. Оның даму барысына көшпелі қазақтар экономикасының дамындағы басты фактор ретінде көшпелі мал шаруашылығы әсер етті. Бұл жағынан алғанда егіншілік, сауда дамуының, көрші халықтарың прогресті ықпалының да маңызы аз болған жоқ.

Қазақ ғалымы Ыбырай Алтынсарин XIX ғасырдағы отырықшылану кезеңіндегі жер шаруашылығы жайлы «Об орошаемом земледелии в Тургайской области» деген мақаласында былай деген: «Торғай уезінде жердің топырағы саз балшықты, сортаңды. Қара топырақ жоқтың қасы. Ыстық әрі құрғақтық климатта жерді жақсылап күтпесең ешқандай өнім бермейді. Сол себепті де қазақтардың жыртылған жерлері өзен-көлдердің айналасында. Өзендерден жер суаратын каналдар шығарылады. Жерді өңдеу 20 сәуірге таман басталады. Ал жерді суландыру мамыр айының аяғы немесе маусымның басында жүзеге асырыла бастайды. Қазақтар тек бидай мен тарыны ғана егеді. Бір ондық жерден шамамен тары – 150 пұт, ал бидай – 300 пұтты құрайды.

Диқандар көбіне кедей қазақтардың арсындан шығады. Жағдайы келмегендіктен, көшіп-қона алмай, жаз бойы қыстаулар маңында қалады. Сәуір айының басынан бастап, қыркүйектің ортасына дейін, яғни төрт жарым ай бойы сүт өнімдерімен тамақтанады. Етті өте сирек қолданады. Ал тары мен бидай піскеннен кейін қыркүйектен бастап сәуірдің ортасына шейін қоректенеді. Осы уақыт аралығында диқандардың айтуы бойынша бір отбасына бес қап бидай жетеді (шамамен 25 пұт) және тарының он қабы (шамамен 50 пұт)» [9, 29–31 б.].

Ең алдымен бір нақты шындық жөнінде-қазақтардағы дәнді дақылдар егісінің бір адамға келетін мөлшері жөнінде, егіншілік «болмашы мөлшерде» болды және олардың өмірінде оның, айтар болсақ, отырықшы

тұрғындардағы сияқты маңызы болған жоқ. Бұрынғысы сияқты, көшпелінің күнделікті тамақ рационында ет және сүт өнімдері басым жағдай алып отырды.

Қуаңшылықты дала кеңістіктері басым, шөбі шүйгін емес өңірлерге жатқызылған топырағы құнарсыз аудандарда егіншілік күткендегідей кең таралмады. Солай бола тұрса да, егістіктерді таяудағы өзендерден, көлдерден шығыр арқылы арыққа су шығару, тағы басқа су атпа машиналарды қолдану арқылы қарапайым суару жағдайында Ақмола облысының солтүстік уездерінде, Семей облысының оңтүстік-шығыс аудандарында қазақ егіншілігі (бидай, тары егу) тамаша нәтижелерге жетті.

Дала тұрғындарының бүкіл өмірі мал шаруашылығының жай-күйіне байланысты еді, ол кедейлер үшін тіршілік, ал ауқаттылар үшін байлық көзі бола отырып, номадтардың көпшілік бөлігі үшін тіршіліктің маңыздысы болды: олар тамақ таулының бәрін – жас ет, кептірілген және ысталған ет(сүр ет), сондай-ақ, сүт өнімдерін – түркі тілдес этностар арасында кең таралған сүйікті сусын қымыз, айран, құрт пен ірімшік, киім-тон, малақай тігетін елтірі, киіз, текеметке дейін малдан алып отырды.

Сол дәуірдегі басылып шыққан мәліметтер бойынша ауылдарда жан басына шаққандағы сүт өнімдерінің орташа тұтыну нормаларын анықтау қиын емес:

Уездер	Қымыз	Сүт	Барлығы	Ірімшік
Ақмола	5,5 шелек	37,7	43,2 шелек	30
Атбасар	11,7	82,7	94,4	15
Көкшетау	17,4	19,5	36,9	31

Қазақ жеріне өзге халықтардың қоныс аударуы қазақтардың мәдениетіне, тұрмысына едәуір әсер етті. Жетісуда егіншіліктің дамуына XIX ғасырда Шығыс Түркістаннан қоныс аударған ұйғырлар мен дүнгендер бірден бір ықпал етті. Жетісуда ең жақсы жерлер казактардың пайдасына тартып алынып қойғандықтан, олар қодан суландырмайынша егіншілікке онша жарамды болмаған учаскелер алды.

Жаңадан құрылған облыстардың бәріне дерлік орыс-украин шаруаларын нысаналы түрде қоныс аударту XIX ғасырда басталып, кейін жаппай сипат алды. Шаруаларды жаппай қоныс аудартумен өлке халқының демографиялық құрылымы өзгертіліп

қана қоймай, сонымен қатар байырғы мекендеушілердің пайдалануынан мал шаруашылығы үшін де, ұлғайып келе жатқан егіншілік үшін де жақсы жерлер зорлықпен тартып алынды.

Дәнді дақылдар ішінде бидай басым болып, жердің жартысынан астамына бидай егілді. Бидайдан кейінгі орында арпа, тары, сұлы, күріш, майлы дақылдар болды. Олар баклажан, шалқан, қызыл бұрыш, қияр, капуста, картоп, сарымсақ, сондай ақ қауын, қарбыз өсірді. Шаруашылық тұрмысын зерттеген Г. Гинстің суреттеуіне қарағанда, олардың бақшалары тікелей үйлерінің жанында болған, әрбір жүйек мұқият тазартылып, кішкене жүйемен суарылып отырған.

Жетісуда қоныс аудару қоныстанушыларға да әсер етпей қойған жоқ. Егер бұрын олар шаруашылығында ағаш сабаңдар мен басқа да добал құралдар қолданылып келсе, енді олар темір соқаларды, тырмаларды, т.б. пайдаланатын болды. Жаңа ауыл шаруашылық дақылдарын: сұлы, темекі, картоп, помидор және басқаларын егуді үйренді. Байырғы халықтар қазақтар мен қырғыздардың әсерімен мал шаруашылығымен де айналыса бастады.

Жергілікті жерлерде жүн шикізаты алғашқы ғана өндеуден өтіп, Ресейге жөнелтілді. Далалық өлкеде өңдеу өнеркәсібінде ұн тарту ісі маңызды орын алды. Ақмола облыстарында астық алқаптарының көлемі ұлғайды. Астық алқаптарының жартысынан көбінде бидай өсірілгендіктен, ұн тарту кәсіпорындарына жөнелтілді. Ұн тарту кәсіпорындары Сібір темір жолы бойында орналасқан Омбы, Семей, Петропавл, Орал, Ақмола сияқты қалаларда шоғырланды [2, 249 б.].

Ауыл өмірінің барлық салаларына капитализмнің енуі туғызған дағдыдан тыс тұрмыс жағдайлары көшпелілерді табиғи-географиялық жағдайларды ескере отырып, шөп шабумен, балық, аң аулаумен, бақша егуге айналысуға итермеледі. Кәсіпшілік пен қолөнер түрлері әр аймақтағы шикізат түрлеріне қарай дамыды. Ауыл шаруашылығы өнімдерін өңдеу, тері өңдеу, киіз басу, кілем тоқу кеңінен таралды. Мысалы, Ақмола уезіне қоныс аударған шаруа қожалықтарында жер өңдеуден кейін астық тарту, май тарту,

май шайқау кәсіпшіліктері екінші орын алды. Әсіресе ауыл шаруашылығы шикізатын өңдеу кәсіпшілігімен егістік жері жоқ шаруашылықтар айналысты.

Едәуір көп шөп шапқан қазақтар оны пайда келтіре отырып, Орынбор, Петропавл табыншыларына сатты, қырыққабат, картоп өсірді. Мысалы, Перовскде жергілікті халық қырыққабат егіп, оны орыс тұрғындарына сатып пайда тапты. 1 пұт картоп 20–40 тиын тұрды. 1888 жылдан бастап Семей облысының оңтүстік уездеріндегі құнарлы топырағы бақша егуге жалпы қолайлы болған жерлерде қазақтар қоныстанушылардың ықпалымен қарбыз бен қауын өсіре бастады. Оңтүстік аймақтарда бақша шаруашылығы ескі дәстүрдің жалғасы ретінде жер жерде өріс алды.

Кәсіпшіліктің жергілікті түрлерінің арасында «аң аулаудың өскенін» атап өту керек, атап айтқанда оны жәрмеңкелерде сатылған аң терілерінің санына қарап аңғаруға болады. Мәселен, қасқыр, қарсақ, борсық, сусар сияқты аңдар болған.

Кең таралған кәсіпшіліктің бірі балық аулау болды. Сол кезде суы мол Әмудария мен Сырдария құйып жатқан Арал теңізі қоныс аударушыларды балық байлығымен қызықтырды. Бұл кәсіпшілік Көкарал түбінде шоғырландырылды: балық аулаумен негізінен Қазалы, Перовск уезінің тұрғындары айналысты, сондай ақ Ырғыз алқабында, Қамысбалық көлінде де ауланды. Сырдария өзенінің төменгі ағыстарында балық кәсіпшілігі сонау XIX ғасырдың 60 жылдарында, алғашқы отаршыл казактар шағын балық аулау компаниясын ұйымдастырған кезде басталған еді. 1861 жылы 3000 пұт, 1862 жылы 2500 пұт балық ауланды. Сырдария балықтары Жайық пен Еділдің балықтарымен ойдағыдай бәсекелесті, олардың уылдырығы Мәскеуде де сатылды. Жайық казактары да балық аулаумен айналысты. Сырдарияның төменгі ағыстарынан ауланатын кептірілген табан балығының миллиондаған данасы еуропалық Ресейге тасылып, онда тұрақты және едәуір пайдалы бағамен өткізілді [4, 366.].

XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басында қазақ әйелдері нанды табаға салып пісіре бастады. Мұндай шелпекті таба нан, одан да қалыңырағы бәтер деп аталды.

Орыстардың әсерінен қазақтар нан илеуді қолданысқа енгізе бастады. Көп

жағдайда ашытқының кішкене бөлігін алып қалып отырды. Оны суға араластырып жаңқа ысылған нанға қосты. Орыс халқының арасында тұрған көптеген қазақтар нанның көтерілуі үшін ашытқы (дрожжи) мен хмель қолданып, нанды темір табада орыс пештерінде пісірген. Бұл нанды бөлке нан деген. (орыстың «булка» сөзінен) Дегенмен, орыс пештері мен нанның бұл түрі қазақтардың арасында кеңінен таралған жоқ.

Тоңмайға түрлі қалаштарды қуырып, балаларға берген. Үлкен жастағы қарияларға арнап, орыстың құймақтарына ұқсас жұқа нан пісірген.

Ұннан жасалған ең дәмді ас құймақ болды. Оны қазақтардан өзге башқұрт, татар, ноғайлықтар да дайындаған. Қамырдан кеспе жасаған, оны сүтпен немесе етке қосып пісірген. Ет сорпасында піскен қамыр ет тағамдарына қоспа ретінде пайдаланды.

Семей уезінің ұн тағамдары аз таралған далалық аудандарында етті қамырсыз қолданған. Далалық аудан қазақтары оларды «ішін кебек тескен» деп атаған, ет аз болып қалған жағдайда қонақтарға қамыр қосып бергені үшін.

Орыстардың әсерінен жер өңдеудің қарқынды дамуына байланысты XIX ғасырдың аяғында қазақтар тағам түрлеріне кей бақша өнімдерін де пайдалана бастаған. Мысалға, картоп, жуа, сарымсақ, бұрыш, қияр, қарбыз, қауын т.б. Көптеген қазақтар көкөністерді орыстардан сатып алған.

Картопты сүтке араластырып езіп, шәймен қолданған. Немесе, ет сорпасына пісіріп, етпен бірге жеген. Жуа, сарымсақ пен бұрыш әртүрлі тағамдарға қоспа ретінде пайдаланылды. Қарбыз, қауын және қиярды қазақтар тәтті дәм ретінде қолданған.

Крестьян ауылдары мен казак станицаларында қоныс тепкен кедей жатақтар тоңмайдың аздығынан дәмін келтіру үшін күнбағыс майларын сатып алған. XIX ғасырдың екінші жартысында Ертіс, Зайсан, Марқакөл маңындағы қазақ отбасыларының арасында балық аулаудың дамуына орай тағамға балықты қолдану кең етек жайды. Көп жағдайда қазақтар балықтан сорпа дайындады. Зайсан көлі маңындағы балықшылар орыс әдісімен балықты кептіре білген.

Құс өсіре бастаған кей қазақтар тағам ретінде тауық етін қайнатып немесе жентектеп қолдана бастады. Тауық жұмыртқасын тұтастай қайнатты. Кей отбасыларда табаға жұмыртқаны сүтпен қуырған.

Ресеймен сауда байланысының дамуына байланысты қазақ даласында қант, мәмпәси және шәй күннен күнге көптеп тарала бастады. Бұларды қаладағы жәрмеңкелерден сатып алды. Әсіресе, шәй өнімдері қазақ арасында кеңінен таралып, керекті сусындардың бірегейіне айналып кетті. Орта жағдайдағы отбасылар шәйге арналған суды қазан немесе мыс шәйнекте қайнатты. Ал ауқатты отбасылар

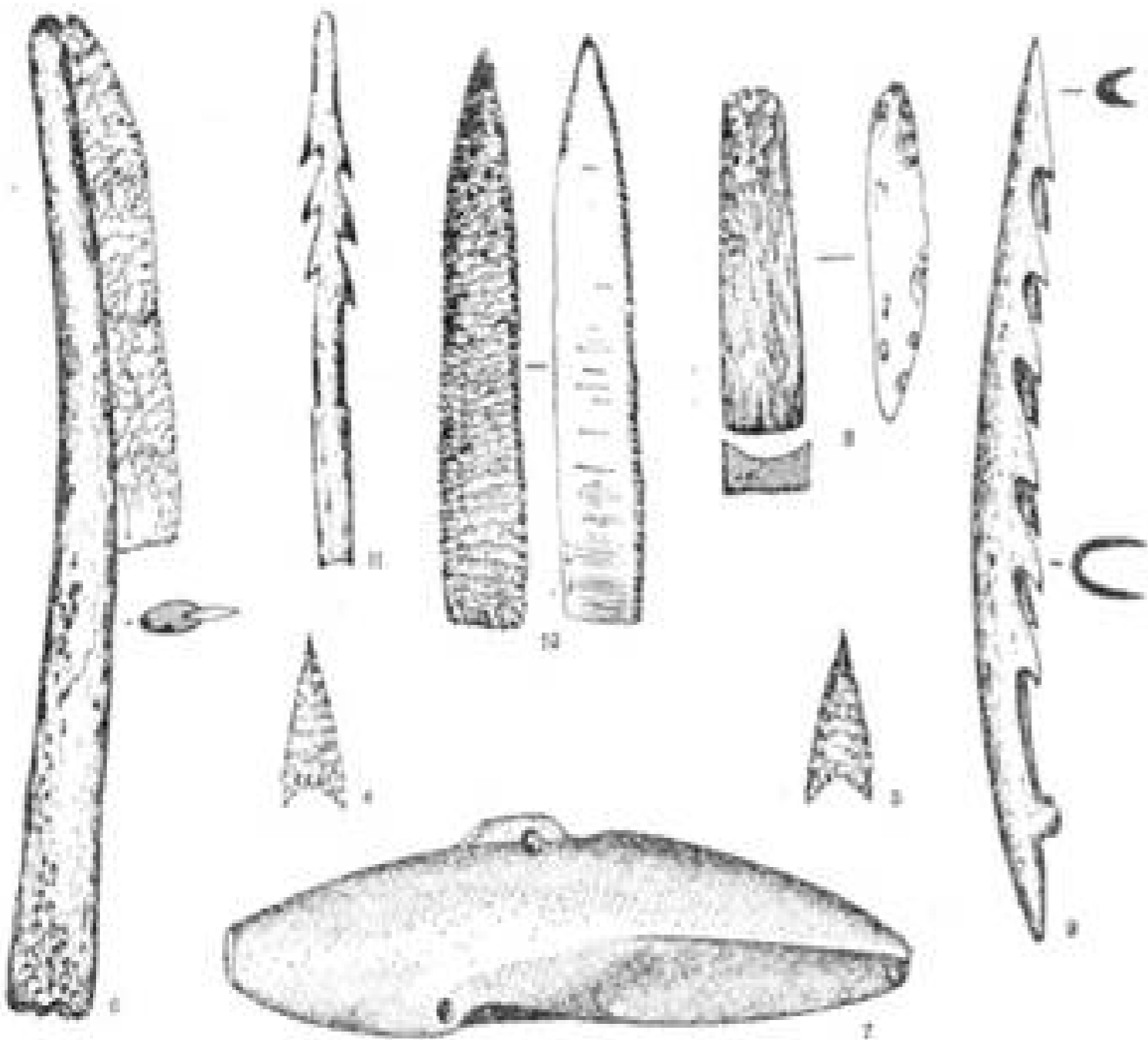
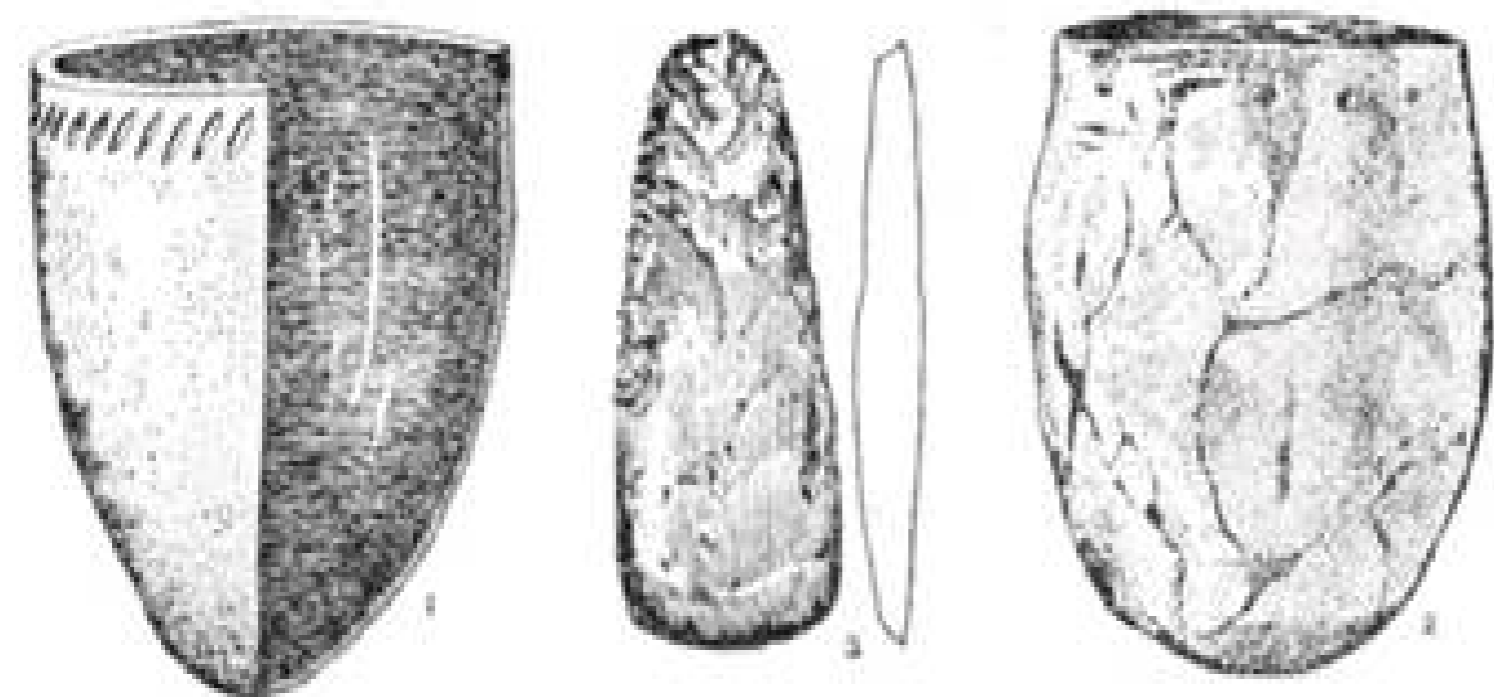
самаурынды қолданды. Ал шәйді кішкене шәйнектерде қайнатқан.

Қантты шәйге қосып көбіне қонақтарға беретін және кейде қоспаға да қосатын. Мұның бәрі қанттың XIX ғасырдың ортасы мен XX ғасырдың басында қазақ ауылдарына кеңінен таралғанын көрсетеді. Жағдайлары біршама жақсы қазақтар тағам ретінде көрші орыс ауылдарынан сатып алынған балды қолданған [1, 128–131 б.].

Осылайша, қазақ тағамдары өзінің ұлттық құндылықтарын сақтай отырып, көптеген азық-түлік түрлерімен байи түсті. Орыс халқының әсерінен тағам түрлерін дайындауда айтарлықтай өзгерістер болды.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

- 1 **Арғынбаев, Х.** Историко-культурные связи русского и казахского народа. – Астана : «Алтын кітап», 2007. – 128–131 б.
- 2 **Васильев, В. А.** Семиреченская область как колония и роль в ней Чуйской долины. – 249 б.
- 3 **Дневник, П. А.** Валуева-министра внутренних дел. – М., 1961 – 318 б.
- 4 Из жизни развития городов Казахстана на рубеже XIX–XX веков. Алматы, 1985 – 36 б.
- 5 **Қасымбаев, Ж. К.** Ликвидация казахской государственности (первая половина XIX в) // Казахстан и мировое сообщество. – 1996. – № 4.
- 6 **М. Қойгелдиев, Ө. Төлеубаев, Ж. Қасымбаев, т.б.** Қазақстан тарихы : Аса маңызды кезеңдері мен ғылыми мәселелері. – Алматы : «Мектеп» баспасы, 2007. – 188 б.
- 7 Михайлов М. Область Сибирских киргизов и Семипалатинская область (современный очерк). – 1968. – 52 б.
- 8 Сибирский торгово-промышленный календарь. Томск, 1900.
- 9 **Ы. Алтынсарин.** «Этнографиялық очерктер және ауыз әдебиет үлгілері». – Астана : «Алтын кітап», 2007. – 29–31 б.

МРНТИ 03.20

<https://doi.org/10.48081/MBIE7073>

***Б. С. Капец, Ж. Ж. Абельдинов**

Торайгыров университет, г. Павлодар, Республика Казахстан

НЕОЛИТ ПАВЛОДАРСКОГО ПРИИРТЫШЬЯ

В данной статье освещаются исследования археологических памятников неолита в Павлодарском Прииртышье, собрана вся имеющаяся на данный момент информация об изучаемой проблеме, в том числе о стоянках эпохи Неолита на территории Павлодарского Прииртышья.

По результатам проведённых исследований получен большой объем вещевого инвентаря, аналитического материала и новой информации по неолиту территории. Анализ полученного материала позволил по-новому оценить значение исследованных объектов. Некоторые из них оказались более сложными, нежели предполагалось ранее, другие, напротив, менее информативными.

Основной задачей данной статьи является изучение археологических памятников Павлодарского Прииртышья эпохи неолита, изучение материалов, полученных в ходе археологических работ, материалов, хранящихся в архиве. Комплексное изучение истории археологии Центральной Азии. В частности, Павлодарского Прииртышья. Миграция человека, а также других культурных процессов на территории Павлодарского Прииртышья.

Ключевые слова: каменный век, Павлодарское Прииртышье, неолит, история, археология, Борлы, Шидерты.

Актуальность выбранной темы обосновывается тем, что данный период в истории Павлодарской области предоставляет ещё достаточно материалов для научных исследований. В статье рассматриваются перспективы изучения, проблемы исследования памятников неолита Павлодарского Прииртышья. Изучение в новом контексте эпохи неолита в Павлодарском Области позволило определить проблемы исследований периода неолита.

Впервые исторические сведения о памятниках неолита в Павлодарском Прииртышье были получены в 1916 году, когда с территории области в коллекцию музея Западно-Сибирского отдела РГО от А. С. Сорокина была передана коллекция

каменных орудий эпохи неолита, собранная им на берегу оз. Шарбакты, в 150 км к югу от Павлодара. Немного позже, в конце 20-ых годов прошлого века на берегу озера Жасыбай, в окрестностях с. Баянауыл новый материал по эпохе неолита был представлен П. Л. Дравертом.

В середине 50-ых годов, совершенно случайно жители с. Железинка обнаружили неолитический могильник. Так были получены первые материалы, происходящие из захоронений. Собрал находки и сделал их описание директор Павлодарского областного историко-краеведческого музея Д. П. Багаев.

В 70-е годы, на северо-восточной окраине Павлодарского Прииртышья проводились раскопки стоянки эпохи

неолита Пеньки 1, материал этой стоянки был близок к железинским находкам. Затем неолитические материалы были собраны в 60 км к югу от Павлодара, у с. Телектес. Новые данные по неолиту появились лишь в конце 80-х годов, когда началось изучение Экибастузского археологического комплекса: стоянок-мастерских и поселений каменного века, а также других памятников в начале 90-х годов прошлого века.

К настоящему времени на территории области зафиксировано около ста стоянок и местонахождений эпохи неолита, большинство из которых еще не изучено. Наилучшее представление о неолитических культурах Павлодарского Прииртышья дают материалы многослойной стоянки Шидерты 3, которые отражают развитие неолитических культур на территории региона в эпоху раннего, среднего и позднего неолита. Дополняют эту информацию материалы поселения Борлы и некоторых других памятников.

Наиболее полно культуру неолитической эпохи Прииртышья характеризуют слои соответствующего времени стоянки Шидерты III, Кудайколь IV, Пеньки 1, поселение Борлы. На многочисленных неолитических стоянках и местонахождениях Павлодарской области собраны богатые коллекции разнообразных каменных орудий труда и инструментов.

В слое раннего неолита найдено большое количество вкладышей, проколов, разверток, ножей, боковых скребков, скобелей, а так же комбинированных орудий. Много топоров и мотыг с боковыми выемками, скребел, тесаков из плиток, отбойников. К раннему неолиту относятся немногочисленные образцы толстостенной керамики черного цвета, без орнамента, с округлым дном и прямым венчиком. Выявлено также несколько столбовых и хозяйственных ям: очаги, выложенные из галек; кострища с массой костей. Инвентарь типичен для культуры охотников и рыболовов. Отсутствие крупных жилищ свидетельствует о подвижности обитателей стоянки.

В среднем неолите появляются симметричные наконечники стрел, мелкие бифасы и массивные черешковые струги; шлифованные топоры; плоские утюжки. Керамики очень мало, в основном она без

орнамента, остродонная, на некоторых фрагментах имеются оттиски гребенчатого штампа. Выявленные остатки жилищ представляют впадины с покатыми краями и утоптанной поверхностью.

Для среднего неолита характерен особый тип резцов, который может рассматриваться как признак особой культуры развитого неолита, существовавшей в Прииртышье. Подобные изделия также имеются и на других стоянках (Борлы, Кудайколь). Аналогии этому комплексу имеются на стоянках атбасарской неолитической культуры Тельман I и X в Северном Казахстане.

Это свидетельствует о распространении в среднем неолите на обширной территории северной части степной и лесостепной зоны Казахстана и сопредельных регионов комплексов атбасарского типа, составляющих самостоятельную этнокультурную область.

В эпоху позднего неолита, судя по материалам стоянки Шидерты III, в регионе существовали индустрии с коническими нуклеусами, боковыми и концевыми скребками, диагональными резцами, крупными концевыми скреблами, вкладышами и наконечниками стрел.

Керамический комплекс стоянки Пеньки I включает большое количество тонкостенных сосудов с округлым или пространным донцами. Почти вся керамика орнаментирована ямочно-гребенчатыми оттисками прямых или волнистых линий, разделенных рядами ямок. Керамика аналогична керамике Екатеринбургской культуры Среднего Прииртышья. Найдены также украшения из клыков животных, бусы из раковин и камня. Наземные жилища

Особого внимания заслуживает неолитическое поселение Борлы, систематическое изучение которого ведется центром научно-археологических исследований им А. Х. Маргулана с 2011 года по настоящее время. Памятник является многослойным, а также как стоянка Шидерты 3 имеет исключительное значение для изучения неолита Северо-Восточного Казахстана и сопредельных регионов Юга Западной Сибири.

Основной комплекс поселения Борлы, связан с материалами позднего неолита, представленный двумя типами каменных индустрий также керамики. Керамика

круглодонная со слегка отогнутым прямым венчиком и насечками по его краю, орнаментирована горизонтальными рядами гладкой или гребенчатой качалки. Каменный инвентарь данного комплекса не имеет четкой привязки к определенному горизонту и рассредоточен по всему культурному слою, хотя основная его концентрация тяготеет к основанию культурного слоя. Второй комплекс представлен крупнопластинчатой индустрией включающей концевые скребки на коротких сечениях пластин, скобели и боковые скребки на целых пластинах с дорзальной ретушью по краям и торцовой подтеской, ножи и крупные вкладыши с аналогичной обработкой, наконечники стрел с выемкой в основании. Появляются и бифасные наконечники стрел подтреугольной формы с вогнутой базой из отщепав.

Имеется также каменная подвеска с изображением змеи в виде двойной вертикально-волнистой линии, аналогичной сюжетам керамического декора данного толстостенного горшка. В целом для комплекса характерна тонкостенная керамика без орнамента с на лепным валиком по шейке сосуда или формованным воротничком по венчику.

С данным комплексом связан основной костеносный горизонт, местами перекрытый темно-коричневой погребенной почвой, очаги, хозяйственные ямы, развалы керамических сосудов, костяные орудия, среди которых были обнаружены наконечники стрел и роговая мотыга, украшения в виде костяных подвесок и зубов животных. Важно отметить также, что в верхней части этого слоя был обнаружен кусочек металла, вероятно, самого древнего в регионе. Поскольку памятник многослойный, большинство культурных отложений здесь нарушено обитателями наиболее мощного – позднего неолитического комплекса занимающего основную часть культурного слоя и ямами более позднего времени. В связи с этим необходимо сказать, что помимо двух вышеописанных комплексов на поселении присутствуют остатки еще нескольких индустрий, первоначально залегающих в основании культурного слоя памятника, но по мере смены населения, разрушавшего его поверхность, остатки этих индустрий оказались перемешаны с позднего неолитическим слоем.

Данное поселение наиболее важный и уникальный неолитический памятник Северо-Восточного Казахстана. Его материалы позволяют провести параллели между комплексами Правобережного Прииртышья, имеющими связи с неолитом Обь Иртышского междуречья и Северо-Восточной Сарыарки, являющихся для них более близкими.

В эпоху неолита на территории Павлодарского Прииртышья наблюдались процессы динамичного развития культуры бродячих охотников и рыболовов, продолжавших традиционные формы ведения хозяйства, наиболее оптимальные в данной экосистеме. Культурное сходство их с памятниками Западной Сибири свидетельствует о том, что они входили в единую культурную общность. А в степном Прииртышье находилась огромная сырьевая база для изготовления каменных орудий труда, поэтому на северо-восточных склонах Сарыарки в пределах Экибастузского региона с древности функционировали стоянки-мастерские, которые снабжали сырьем, готовыми изделиями и заготовками население огромных просторов Прииртышской равнины.

Таким образом, результаты исследования поселения Борлы и других неолитических памятников Павлодарского Прииртышья, проведенные в последние годы, расширяют представления о многообразии каменных индустрий региона и вносят некоторую ясность в их культурно-хронологическое соотношение. Однако полученные новые материалы ставят и новые задачи по изучению неолита региона, связанные с уточнением их возраста и культурной дифференциации.

Некоторые памятники годами дожидаются гранта на широкое исследование, за прошедшие месяцы или даже годы памятник может быть разгромлен и в будущем он может дать слабую исследовательскую базу, что породит неуверенность в дальнейших его раскопках, и возможно «зароет» будущую сенсацию – и это является одной из важных проблем изучения памятников неолита на территории Павлодарской области.

Памятники подвержены природному воздействию и антропогенному воздействию. Например: поселение Борлы,

расположенное на западном берегу одноименного озера, является аварийным и постоянно разрушается из-за увеличения его акватории. Это затрудняет его планомерное изучение и заставляет, помимо раскопок, заниматься большим объемом берего-укрепительных работ, в какой-то мере, отодвигающих его разрушение. Климат постепенно разрушает и другие памятники, поэтому их требуется как можно быстрее консервировать, что вновь требует влияния финансовых средств. Не менее важная проблема – это загрязнение, или уничтожение археологического памятника местным населением или туристами, которые не осознают его исторической значимости.

Немалая проблема в том, что памятники эпохи неолита на территории Павлодарского Прииртышья относятся в своем большинстве к многослойным и множество культурных отложений здесь нарушено обитателями наиболее мощных комплексов, которые могут занимать основную часть культурного слоя более позднего или раннего времени.

Археологам приходится исследовать различные памятники, находящиеся в разных природных условиях, что делает невозможным применение каких-то единых приемов. Выбор необходимой методики – дело творческое. Работа над каждым памятником требует наряду с соблюдением необходимых правил проведения раскопок творческого отношения к памятнику, наличия необходимых знаний и умений, таланта археолога, способности не только фиксировать находки, но и делать необходимые выводы. В этом смысле работа местного археолога сродни работе следователя-криминалиста, который

по остаткам и следам должен понять происходившее событие, что является не очень лёгкой задачей и в наше время интересует малое количество людей. В настоящее время Павлодарская археология испытывает дефицит местных археологов, так как молодёжь не заинтересована в направлении по данной специальности. И это одна из самых важных проблем, которая заключается в том, что возможно в скором времени некому будет изучать неолит Павлодарского Прииртышья.

Таким образом, рассмотрев научную и методическую литературу по теме исследования от различных авторов, мы выяснили, какая у нас имеется информация о эпохе неолита Павлодарского Прииртышья. Был сделан вывод, что в 20 веке была накоплена значительная информация по эпохе неолита региона, однако лишь работы последних десятилетий позволили ее систематизировать, а затем сделать некоторые уточнения в хронологии и периодизации. Результаты этих исследований выходят далеко за пределы региона и имеют значение для всего Северного и Центрального Казахстана, а также соседних с ними регионов. Этого удалось достигнуть путем целенаправленных исследований, проводимых Павлодарской археологической экспедицией под руководством В. К. Мерца и других исследователей в последние 30 лет. Итогом исследования стал вывод о том, что неолит Павлодарского Прииртышья является перспективным направлением в местной археологии и подаёт большие надежды в исследовании таких глобальных проблем как, например одомашнивание лошади.

Список использованных источников

- 1 Мерц, В. К. Краткая история развития материальной культуры Павлодарского Прииртышья.
- 2 Артюхова, О. А., Мамиров, Т. Б. Каменный век // Большой атлас истории и культуры Казахстана. – Алматы, 2008.
- 3 Логвин, А. В. История изучения неолита Торгая // Вопросы археологии Казахстана. – Алматы, 2011. Вып. 3.
- 4 Мерц, В. К. Новые материалы по энеолиту и ранней бронзе Северо-Восточного Казахстана // Новые исследования по археологии Казахстана : труды науч.-практ. конф. Маргулановские чтения – 15. Алматы : Институт археологии им. А.Х. Маргулана, 2004.
- 5 Мерц, В. К. Исследования поселения Борлы в 2017 году и перспективы изучения неолита Северо-Восточного Казахстана. Материалы международной научной конференции «Маргулановские чтения – 2018. Духовная модернизация и археологическое наследие». – Актобе, 2018–2016. – № 4.
- 6 Мерц, В. К. Периодизация голоценовых комплексов Северного и Центрального Казахстана по материалам многослойной стоянки Шидерты 3 // Автореферат дисс. канд. ист. наук. – Кемерово, 2008. – 26 с.
- 7 Мерц, В. К. Индустрия четвертого слоя стоянки Шидерты, – 2006.
- 8 Свод памятников истории и культуры Республики Казахстан Павлодарская область. – Алматы : Аруна, 2010. – 600 с.

***М. И. Рахимов**

Торайғыров университет, Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

АЛАШ ЗИЯЛЫЛАРЫНЫҢ ҚАЗАҚСТАННЫҢ КИЕЛІ ЖЕРЛЕРІНЕ ҚАТЫСТЫ ЗЕРТТЕУЛЕРІ

Мақала XX ғасырдың I жартысындағы Алаш зиялыларының Қазақстанның киелі орындарына қатысты зерттеулері қарастырылады. Бұл Қазақстанның киелі өңірлерін зерттеудегі тарихнама бағытындағы құнды мәліметтер деп білеміз. Себебі, Алаш зиялыларының еңбектері отандық тарихтың әр түрлі аспектілеріне арналған. Бүгінгі күні XX ғасыр басындағы қазақ зиялыларының еңбектерін жүйелеп, тарихи бағыттар бойынша саралап, зерттеуді қажет етеді.

Кілтті сөздер: Ертіс өңірі, Алаш зиялылары, Кеңестік саясат, Киелі орын, Әулиелер, Рухани жаңғыру.

Биыл қазақ мемлекеттілігін қайта қалпына келтіруді мақсат еткен Алаш автономиясының құрылғанына 105 жыл. Заманның қиыншылығына қарамастан, ел еркіндігіне ат салысқан Алаш арыстарының сол кездегі ерен еңбегі мен ерлігі зая кеткен жоқ.

Елбасы Н. Ә. Назарбаев өзінің «Тарих толқынында» атты кітабында: «Ұлттық мүддеге қызмет етудің тарихи ұлы үлгілерін шын мәнінде көрсетіп берген әйгілі тарихи қайраткерлердің, мемлекет басқарушыларының тұтас легі біздің көз алдымызда. Олар қазақ мемлекеттігінің даму нысанасын жиырмасыншы ғасырдың бас кезеңінде-ақ көрсетіп берген болатын.... Біз асқақ сезімге бөлене отырып, ұлтшыл әрекетшілдігімізге қатысты ғасыр басында Алаш қайраткерлері бастап берген жолнұсқалар ғасыр соңында жалғасын тапты деп айта аламыз» – деген болатын [1, 24 б.]. Шынымен де, Алаш зиялыларының Қазақстанның қасиетті жерін, тәуелсіздігін сақтау мақсатында жүргізген күресі, өз отаның сүюдің ұлы үлгісі. Біздің міндет Алаш зиялыларының еңбектерін жан-жақты зерттеп, қоғамға тарихи тұлғаларымыздың есімдерін патриоттық сана тұрғысынан насихаттау ғана керек.

Алаштанушы, ғалым Дихан Қамзабекұлының: «Бүгінгі рухани жаңғыру шараларын іске асырғанда «велосипед ойлап табудың қажеті жоқ». Себебі оның бәрін Алаш зиялылары жазып кеткен. Соны қолға алу қажет», – деген еді [2]. Расында, Алаш қайраткерлерінің еңбектеріндегі, Қазақстанның тарихына, соның ішінде рухани – мәдениетіне, киелі жерлеріне қатысты зерттеулері, жеке сұрыпталып, толықтай ғылыми айналымға әлі енген.

Жалпы киелі жерлер деп қасиет санатына енетін нысандарды жатқызамыз. Киелі сөзінің латынша мағынасы «сакральді (sacrum) – қасиетті, құдайға арналған» [3, 602 б.]. Қазақ сөзіндегі «Киелі» ұғымының анықтамасын М. Қашқаридің Түрік сөздігінде «КИЕ – қасиет қонған «кісілік»» [4, 233 б.], мағынасын білдірсе, Ж. Баласағұнның Құтты білігінде, киелі сөзі орнына «иесі» сөзін қолданған. Мысалы:

«Айтты Одғұрмыш өлімнің шын келгенін,

Түсіне еніп иесі аян бергенін» [5, 477 б.],

Бұл жерде «ие» деген жанның иесі, иелік етушісі Тәңірі екендігін айтады. Яғни «киелі» түсінігі трансцендентальдік, мистикалық дүниемен байланыс ретінде

қарастырылған. Қазақтың түсіндірме сөздігінде «Киелі» сөзіне екі түрлі анықтама берілген, біріншісі – ескі, қасиетті мағынасында, екіншісі – қадірлі, абыройлы, ардақты [6, 45 б.]. Бұл орайда С. И. Ожеговтың түсіндірме сөздігінде «сакраментальный — қасиетті, маңызды» [7, 602 б.], яғни қазақша анықтамамен мағынасы үндеседі.

Алаш қайраткері Т. Шонанұлының «Қазақ жердің қадірін білеміз?» мақаласында «Бұрын ислам діні бойына сіңбей тұрған кезде, қазақ жылқы атасы – Қамбар, түйе атасы – Ойсылқара, қой атасы – Шопан, Шығыр мен Шынар – егін атасы деп сиынған» – деп, келесі өлең шумақтарын келтіреді:

Шығырдың түп атасы – Әлі Шынар,
Шығырға сиынбасаң шығыр сынар.

Шығырға Әліменен көп сиынсаң
Қашанда егін бітіп, көңіл тыңар [8, 8 б.].

Яғни, қазақ халқы егістікке арналған жердің өз киесі бар деп жерді аса қастерлеген екен. Тек қана жерді емес, сонымен қатар малды да ерекше құрмет тұтқан.

Табиғаттың киесі – Қызыр әулие туралы мәліметті Г. Н. Потанин жазып кетеді. «(Қызыр. араб. – Хизр) – образ которого уходит до мусульманскую мифологию. Қызыр – владетель «живой воды» и покровитель путников, спасающий их от жажды и указывающий путь; одного его появления достаточно, чтобы бесплодная пустыня зазеленела. В коране имя не упоминается, но богословы относили к нему 64-й стих 18-й суры» [9, 301 б.]. Қазірге кезде Қызыр атамен күн мен түннің теңеліп, барлық түркі жұртына ортақ көктем мерекесі әз Наурыздың аталып өтілуі тән.

Жоғарыда аталып кеткен мысалдар жайында белгілі ғалым Хангелді Әбжановтың сөзімен айтсақ: «Қазақ халқы сакральді сөзін есітпей тұрып-ақ дінді ғана емес, бүкіл қоршаған ортаны қастерлеудің классикалық қағидаларын қалыптастырды. Мәселен, табалдырыққа тұруға, босағаны керуге, малды ұруға, молаға қарай жүгіруге болмайтынын қатаң бақылауы шаңырақты, мал-жанды, әруақтарды – екі дүниені де ерекше құрметтегеніміздің дәлелі ғой. Сакральді география түпкөздегені де – осы» [10, 6 б.], яғни, ғалым киелі сөзі мағынасының тереңде жатқанын айтады.

Сондықтан «Киелі» терминің дін тұрғысынан ғана емес, бұл санатқа ерекше құрметтелетін, қол тигізілмейтін, асыл, әділетті іс, әдет-ғұрып мағынасында қолданылатын қасиеттерді алып қарастыру керек. Яғни қазыналы, қымбатты, маңызды белгілерімен байланысты нысандар. Сондықтан «Киелі» статусына ата-баба аруағына қатысты, табиғат құдыреті, өшпес ерлікке қатысты тарихи-географиялық, мәдени маңызға ие нысандар жатқызылады.

XX ғасырдың басында Алаш қайраткерлері атадан мұра болып келе жатқан жерін қастерлеген және жерді киелі санатқа қосып дәріптеген. Алаштанушы ғалым Тұрсын Жұрбай сөзімен айтсақ «қай ұлттың болмасын егемендігін таңбалап тұратын ұлттық құндылықтары болатыны сөзсіз. Сол құндылықтардың ішіндегі еншілесі ортақ болмайтын байлықтың зоры – жер. «Елдіктің кепілі – Жер. Ол – тәуелсіз мемлекеттің және сол ұлттың Басқұжаты. Ары. Намысы. Бары. Байлығы. Бөлінбейтін еншісі. Сол үшін басын өлімге тігеді» [11, 315 б.].

Сондай – ақ, XX ғасырдың басында А. Байтұрсынов: «Қазіргі қазақ мәселесінің ең зоры – жер мәселесі. Бұл – қазақтың тірі иә өлі болу мәселесі», – деуі әлі күнге өз маңызын жойған жоқ [12, 245 б.]. Бұл ең алдымен қасиетті туған жерімізді қорғау. Киелі жерлерімізді зерттеп, тарихтағы орнын анықтау мәселесі.

1917 жылы «Қазақ» газетінің №227 санында жарияланған «Жер комитеті» мақаласында Алаш көсемі – Ә. Бөкейханов жер мәселесіне қатысты былай дейді: «Жер туралы көрген зорлық көп. Жер десе дірілдемей болмайды. Сонда да жер мәселесі негізгі өмір мәселесінің ең зоры. Жер ісін ала қашты, тартып алды, тиіп кетті қылмай, ақылмен, сабырмен атқарған оң» [13, 138 б.]. Сондықтан Қазақ зиялыларының еңбектерінің негізгі басым бағыттары ата – бабадан мұра болып келе жатқан қасиетті жерлеріне, көне сәулет ескерткіштеріне, ұлы саяси оқиғалар өткен тарихи орындарына, тарихи – географиялық атаулардың шығу тарихына арнағанын көреміз.

Алаш зиялыларының көне сәулет ескерткіштері, тарихи жер атауларына қатысты зерттеулерінің бірі – Түркістан. М. Жұмабаевтың:

Түркістан — екі дүние есігі ғой,
Түркістан — ер түріктің бесігі ғой .
Тамаша Түркістандай жерде туған

Түріктің Тәңірі берген несібі ғой, – деп, ақын көне мекеннің – күллі түркі халықтарына ортақ, әлемге әйгілі өңірдің қасиетті мекен екенін өлең шумағымен ашып отыр. Бұл ең алдымен сопылық ілімнің таратушыларының бірі, хазіреті – әулие Қожа Ахмет Яссауи есімімен байланысты. Көне шаһар Түркістанның тарихы, соның ішінде Ахмет Яссауи кесенесі бойынша зерттеулерді Міржақып Дулатұлының шығармаларында кездеседі. Қазақ газетінің «Хазіреті сұлтанды» атты мақаласында «15 ғасырдың аяғына шейін Түркістанның аты «Йасы» екен. Кішкене ғана Йасы деген қышлақ 12 ғасырда, сол жерге Қожа Ахмед Яссауи келген соң, даңқы шығып кетіпті. 1166 жылы Қожа Ахмед Яссауи опат болып, онан кейін оның бейітін түркі тұқымы, әсіресе қазақ халқы әр уақыт зиярат ететін болыпты. Зияратқа әр жерден халық көп келетін кішкене қышлақ бірте – бірте зорайып шаһарға айналады», – деп [13, 41 б.], не себепті Түркістанды халық қасиетті санап, мінәжат етуінің себептеріне тоқталады. Сондай-ақ Түркістанның киелілігі қазақ тарихы үшін маңызға ие хандарымыз бен билеріміздің, батырларымыз бен ақындарымыздың, әулие-әмбиелеріміздің мазарлары орналасқан өңір.

Қазақтың жер-су, географиялық атауларының шығу тарихы туралы маңызды деректерді бізге Алаш көсемі Ә. Н. Бөкейхановтың зерттеулері береді. Қазақтың киелі жерлері туралы мәліметтерді Әлихан Бөкейханов, Ф. А. Щербина экспедициясына қатыса жүріп жинаған. «Қазақ өлкесінің тарихи тағдыры және мәдени өркені» («Исторические судьбы киргизского края и культурные его успехи» 1903) зерттеуінің маңызы зор. Әсіресе Ақтабан шұбырындының себептері, қазақтардың жоңғар басқыншыларымен күресі, үлкен шайқастар, ірі оқиғалар қашан, қай жерде болғандығы туралы мәлімет беріледі.

Мәселен, Ә. Н. Бөкейханов: «Осыдан 160 жыл бұрын 1730 жылы Абылай ханға қызмет еткен Айдаболдың немересі Олжабай батыр Баянауыл тау бөктерінде қалмақтарды қырып, көп жылғы ұрыстардан кейін алғаш рет кейін шегіндіруге мәжбүр еткен. Бұл жайында халық арасында суырып салма

ақындар «Ер жүрек батыр Олжабай және оның даңқты ханы Абылай», – деп қошеметпен жырлайды екен. Қалмақ қырылған жерінің атауы қазіргі (сол кездегі) Павлодар (облысы) уезі, Шідерті өзенінің жоғарғы ағысы. Ал Олжабай батыр қоныстанған аймақ Баянауыл өңірінің Жасыбай көлі жағасы болатын» [14, 474 б.]. Бұл Баянауылдан 12 шақырымдай жерде керемет сұлу Жасыбай көлі туралы. Жоңғардың қалың қолынан Жасыбай батырдың қапыда қаза тапқанын есіткен Олжабай батыр «Жасыбайдың бір тамшы қаны үшін 100 жауды қырамын» деп ант берген екен. Олжабай өзінің сарбаздарымен бір таудың баурайына жетіп, Шотан деген жігітті алға жібереді. Шотан жау қарауылын өлтіріп, жоңғарлардың ұйықтап жатқанын айтып келеді (Шотанның биігі деген биік бар). Ұйықтап жатқан жауды шабуға болмайды дейді Олжабай. Ертеңіне таудағы үңгірге бекінген жауды Олжабай қолы біреуін де жібермей қырады. Содан сол тау «Қалмаққырған» деп аталады [15, 143 б.]. Жалпы Мәшһүр Жүсіп жазбаларында Олжабай батыр «Қалмаққырылған», «Шүршітқырылған», «Талқы» сияқты үш үлкен шайқасқа қатысқаны туралы айтылады.

Қазақтың киелі жерлерінің бірі Баянауыл тарихи оқиғалардың тоғысқан ортасы. Бұл киелі жерден небір орақ тілді ақындармен даңқты батырлар, ғұлама ғалымдар мен саяси қайраткерлер шыққан. Баянауылдың киелілігі туралы, топонимикалық атауының мағынасына назар аударма кеткен жөн. М. Қашқаридің «Түркі тілдерінің сөздігінен» «Байат» сөзінің Ұлы тәңірдің аты екені айтылады [4, 234 б.]. Бұл деректі белгілі ғалым Ж.О. Артықбаев былайша сипаттайды: «Қазақ ішінде «Байана» құдайына табыну ұмытылғанымен де, биік таулардың бауырындағы үңгірлерге барып «байанаға» тәуап ету, құрбандық шалу, сырқатқа шипа, баласызға перзент сұрау дәстүрі жалғасып келеді», – деп [16, 25 б.], Баянауыл жерінің қазақ халқы үшін мағынасы терең құт қонған жер екенін атап көрсетеді.

Баянауыл атауының шығу тарихын көпшілік Баян сұлу есімімен байланыстырады. «Сол Сарыбайдың жалғыз қызы Баян сұлудың туған жері – Баянаула тауы. Бұл таудың атының Баянаула қойылған себебі «Баянауыл» деп аталып кеткеннен. Сол қыздың қарқарасы жоғалып

қалған жері «Қарқаралы-Қазылық» аталған, домбырасы мен бетмоншағы түсіп қалған жері «Домбыралы-Моншақты» аталған. Жәмшісі түсіп қалған жер «Тоқырауын-Жәмшілі» аталған. Сандығы түсіп қалған жер «Алтын сандық-Ақшатау» аталған. Өлең айтып той қылған жері «Өлеңті» аталған, атының шідері түсіп қалған жері «Шідерті» аталған...», – деп жазады шежіреші Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы [16, 22 б.].

Қозы Көрпеш – Баян сұлу жырын зерттеген ғалымдардың бірі Г. Н. Потанин еді. Ол жырдың бірнеше нұсқасын қолға түсіреді. Оларды жібергендердің ішінде ақын Абай (1884 ж.), Е. А. Александров, К. В. Урасов т.б. Г. Н. Потанин Қозы Көрпеш жырының орналасқан жерімен қатар, оның жүріп өтетін жолына да көп мән берген. Әр жыр нұсқасында келесідей жер атаулары: Аягөз, Жауыр, Меңзек, Тоқырауын, Жәмші, Алтынсандық, Қарқаралы, Баянауыл, Қараөткел (Есіл бойы), Домбыралы, Моншақты, Түмен кездеседі [17, 15 б.].

Қыр баласы – Әлиханның, қазақтың лирикалық жыры Баян сұлу – Қозы Көрпеш жайында: ««Қозы-Көрпеш, Баян» Ертіс аяғы Тобыл татарында, күншығыс Түркістаны Тараншыда, Түркістанда, Сарыарқада, Алтайда, Орынқайда, Оралда, башқұртта, Қафказда, шешенде, осетинде бар. Норманға «Фауст» қандай болса, түрік баласына «Қозы-Көрпеш, Баян» сондай», – деп, ой түйіп, – «Алтын шыққан жерді – белден қаз», – деп сөзін бекіткен [18, 311 б.]. Яғни, дәстүрлі қазақ қоғамында Қозы мен Баян жырының қаншалықты маңызға ие мәдени ескерткіштердің бірі екенін, ал жыр дүниеге келген өңірдің киелілігі сөз болып тұр. Сондықтан менің пікірімше бұл атаулардың барлығы халықтық этимология негізінде туындаған.

XVIII ғасырдың ортасына таман Ертіс бойына Ресей империясының бекініс шептері салынып, әскери экспедициялардың негізінде жер атаулары қалыптаса бастаған. Семей, Өскемен, Кереку атауларына байланысты Алаш көсемі: «1713 жылы генерал-губернатор Гагарин, І Петрге Ертіс бойына бекініс салуды ұсынды. Осыны жүзеге асыру үшін Бухгольц 3 мың адаммен келіп Жәмші өзені бойында, Жәмші бекінісін салуды бастаған, кейін Жоңғарлардың қысымымен Омбы өзен сағасына шегініп, сол жерде Омбы бекінісінің іргесін қалаған. Келесі жылдары жоңғарлармен дипломатиялық келісімге

келіп, Жәмші бекінісін аяқтаған, 1718 жылы Семей бекінісі салынады. Лихаревтің 440 адаммен зеңбіректерден тұратын экспедициясы Зайсанға жетіп, ары қарай қара Ертіске жеткен. Қайтар жолда Өскемен бекінісі салынады» [14, 426 б.].

Жалпы, Әлихан Бөкейхановтың зерттеулері көбіне Ертіс бойының киелі географиялық аймақтарына арналғанын байқаймыз. Әлиханның «Екі жол» атты мақаласында 1909 жылы Кереку өңіріне алым-салықты көбейтіп, Ертістің бойында отырған халықты жайылымынан айырып, тартып алмақ болғанда, Кереку қазақтарының Ресей шенеуніктеріне дәлелін келтіреді: «Біз Ертісте жүз елу жыл отырмыз. Ертіс тоғайының аты қоныс алған кілең бабамыздың аты. Ертісті өрлей, қуалай жүрген адамдар біледі: он шақырым жерінде қазақ бейіті қала сияқты. Ертіс бізге ата қоныс болған жер. Біз, Ертісте жоңғарды күшпен қуып қоныс қылғанбыз» – деп [18, 267 б.], Ертіс бойы көнеден қазақтың мекен еткен тарихи қонысы, ұлттың киелі жері екендігін айтады.

Алаш зиялылары «Жер – судың аты, тарихтың – хаты» деп тегін айтпаған. Тұғырнамалы сөздің мәнін М. Тынышпаевтың «Қазақ халқының тарихы» еңбегінде келтірген мағлұматтармен ашуға болады. Көшпенділердің, әсіресе қазақтың бір қасиеті – бір кезде болған ірі оқиғаға қатысты шатқалды мекендерге ат қою шеберлігі. Айтылған аңыздар мен географиялық атаулар бізге өте маңызды тұжырымдар жасауға мүмкіндік береді – деп [19, 202 б.]. М. Тынышбаев киелі жер-су атауларының қалыптасу тарихын халық жадын қолдану арқылы дәлелдеуге болатын айтып отыр. Өз заманында М. Тынышбаев XVIII ғ. І жартысында қазақ-жоңғар соғыстары нәтижесінде қалыптасқан киелі жерлерді ғылыми тұрғыда сипаттап кеткен. Соның бірі Аңырақай шайқасының өткен жері туралы. Аңырақай жеңісі туралы аңыз Пішпек және Алматы уездерінде сақталған. Бірақ Аңырақай Ә. Диваев көрсеткен жерде емес, дұрысында ол Балқаш көлінің оңтүстік аяғындағы, оңтүстік - шығысқа қарай 120 шақырым жерде – қазаққа «Ит ішпестің Алакөлі» (жаман болғаны сонша ит те іше алмайды) деген атпен белгілі. [19, 204 б.]. Бұл жерде М. Тынышбаев белгілі фольклоршы Ә. Диваевтың Аңырақай «Алакөл жағындағы тауға қарай Итішпес көлі маңында,

яғни Арал теңізінің солтүстік жағы», – деп көрсеткен мәліметіне жасаған түзеуі болатын. Кейіннен 1997 жылы халық жазушысы Ә. Кекілбаев және ҰҒА академигі М. Қозыбаевтың бастауымен Аңырақай экспедициясы ұйымдастырылып, М. Тынышбаевтың жазған мәліметтерін ғылыми тұрғыда растайды [20, 146 б.].

1920 жылы 20 тамызда Кремльде өткен ұзақ-талас тартыста алдыңғы буын ағаларының қолдап қуаттауымен сол кезде 29 жаста болған Ә. Ермеков кеңес үкіметінің төрағасы В. И. Лениннің алдында «Қазақ автономиясына қай жерлер кіреді?», – деген сауалға нақты жауап беріп, 13400 шақырымдық шекараны қазақ халқының пайдасына бекіттірді. Жерсіз жер бетінде жеке мемлекет

болып қалудың мәнісі жоқтығын түсінген Ә. Ермеков «Сарыарқа» газетінде жариялаған мақаласында, «Автономиясыз жұрт жер – суға ие емес, көптің аузына қарайды. Біздің қазақ – қырғыздың жері мол. Енші аламын деп телміріп отырған жұрттан жерімізді қорғауға автономия үлкен қару. Автономиялы жұрттың жер билігі өзінде болады» [21, 74 б.], – деп, Алаш автономиялы мемлекетінің құрылуы, киелі жерді сақтаудың амалы және ұлт үшін қаншалықты маңызды қадам екенін атап тұр.

Киелі жерлерді зерттеу мақсатында Алаш зиялыларының атқарған еңбегі орасан. Жалпыұлттық мүдде үшін рухани қазыналарамызды жинастырып, жерін сақтап қалу үшін құрбан болған Алаш зиялы қауымының есімдері, әрқашан ұлықталып

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

- 1 Назарбаев, Н. Ә. Тарих толқынында. – Алматы : Атамұра, 2003. – 288 б.
- 2 Қамзабекұлы, Д. Бүгінгі жаңғыру – Алаш зиялылары жүріп өткен жолы // Казинформ. 2017. 05.18.
- 3 Ефремова, Т. Ф. Новый словарь русского языка. – М. : Дрофа, 2000. – 1233 с.
- 4 Егеубай, А. Қ. Махмұт Қашқари Түрік сөздігі. Үш томдық. – Алматы : Хант, 1998. – 600 б.
- 5 Әдеби жәдігерлер. Жиырма томдық, 5-т.: Жүсіп Баласағұн. Құтты білік / Көне түркі тілінен аударып, алғы сөзі мен түсініктерін жазған А. Қ. Егеубаев. – Алматы : «Таймас» баспа үйі, -2007. 477 б.
- 6 Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі/ бас редактор І. К. Кеңесбаев. 2 том. – Алматы : Рауан, 1971. – 956 б.
- 7 Ожегов, С. И. Толковый словарь русского языка. – М. : Русский язык, 1986. – 900 с.
- 8 Шонанұлы, Т. Жер тағдыры – ел тағдыры. – Алматы : Санат, 1995. – 224 б.
- 9 Казахский фольклор в собрании Г. Н. Потанина. – А. : Наука КазССР, 1972. – 382 с.
- 10 Әбжанов, Х. Сакральді география : мәні, құрылымы, келешегі. // «Ақселеу Сейдімбек және тарих ғылымындағы шежіретану мәселелері» атты халықаралық ғылыми-теориялық конференцияның материалдар жинағы. – Астана : Л.Н. Гумилёв атындағы ЕҰУ баспасы, 2017. – 6-10 б.
- 11 Жұртбай, Т. Сүресөз: Публицистика. – Алматы : Экономика, 2005. – 400 б.
- 12 Байтүрсынұлы, А. Алты томдық шығармалар жинағы. – Алматы : Ел шежіре, – 2013. – 384 б.
- 13 «Қазақ» газеті / Бас редактор Ә. Нысанбаев. – Алматы : Қазақ энциклопедиясы, 1998. – 560 б.
- 14 Бөкейхан Әлихан Шығармалары – Сочинения. / Құраст. Сұлтан Хан Жүсіп (Аққұлы). 6 томдық. – Т. 3.– Астана : Сарыарқа, 2017.– 616 б.
- 15 Көпеев, М. Ж. Тандамалы. Екі томдық. Т. 1 – Алматы, 1990. – 143 б.
- 16 Артықбаев, Ж. О. Баянауыл. – Астана : Фолиант, 2009. – 312 б.
- 17 Марғұлан, Ә. Х. Қозы Көрпеш – Баян сұлу кешені. – Алматы : Өнер, 1994. – 32 б.
- 18 Бөкейханов, Ә. Таңдамалы (Избранное) / Гл. ред. Р. Нургалиев. Сост. : С. Аққұлұлы. – Алматы : Қазақ энциклопедиясы, 1995. – 478 б.
19. Тынышбаев, М. Қазақ халқының тарихы. – Қарағанды : Болашақ-Баспа, 2010. – 229 б.
- 20 Қазақстан тарихы (көне заманнан бүгінге дейін). Бес томдық. 3 том. – Алматы : Атамұра, 2002. – 768 б.
- 21 Алаш көсемсізі. 10-томдық. 10-том. Сарыарқа. – Алматы : Өнер баспасы, 2011. – 356 б.

АВТОР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТ

Баймульдина Самал Жанболатовна, мамандығы бойынша магистрант, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140000, Қазақстан Республикасы, e-mail: baymuldinas23@mail.ru	Баймульдина Самал Жанболатовна, магистрант специальность «История», Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайғыров университет, Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: baymuldinas23@mail.ru	Baimuldina Samal Zhanbolatovna, Undergraduate student in «History», Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: baymuldinas23@mail.ru	Кулумбаева Майса Жұмабайқызы, Мәдениеттану магистрі, аға оқытушы, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: k_maisa1968@mail.ru	Кулумбаева Майса Жумабаевна, Магистр культурологии, ст. преподаватель, Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: k_maisa1968@mail.ru	Kulumbaeva Maisa Zhumabaevna, Master of cultural Studies, Lecturer, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: k_maisa1968@mail.ru
Амиркенова Самал Турмысовна, «Тарих» мамандығы бойынша магистрант, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: amirsamal@mail.ru	Амиркенова Самал Турмысовна, Магистрант, специальность «История», Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: amirsamal@mail.ru	Amirkenova Samal Turmysovna, Undergraduate Student in «History» Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: amirsamal@mail.ru	Бейсембай Арыстан Рашидулы, «Тарих» мамандығы бойынша магистрант, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар, 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: researcher.a@mail.ru	Бейсембай Арыстан Рашидулы, магистрант, специальность «История», Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: researcher.a@mail.ru	Beisembai Arystan Rashiduly, Undergraduate student in «History», Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: researcher.a@mail.ru
Кусманов Серикбол Казкенович, тарих және география пәні мұғалімі, № 2 ЖОББМ КММ, «Тарих» мамандығы бойынша магистрант Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: kusmanov.s@bk.ru	Кусманов Серикбол Казкенович учитель истории и географии, СОШ № 2, Магистрант специальность «История», Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008 «История» Республика Казахстан, e-mail: kusmanov.s@bk.ru	Kusmanov Serikbol Kazkenovich teacher of History and Geography Secondary School № 2, Undergraduate Student in «History», Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, «History» Republic of Kazakhstan, e-mail: kusmanov.s@bk.ru	Шабамбаева Анара Габдулбариевна, аға оқытушы, «Қазақстан тарихы» кафедрасы, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы. e-mail: shabambaeva.anar@mail.ru	Шабамбаева Анара Габдулбариевна, ст.преподаватель, кафедра «История Казахстана, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан. e-mail: shabambaeva.anar@mail.ru	Shabambayeva Anara, senior lecturer, Department of History of Kazakhstan, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan. e-mail: shabambaeva.anar@mail.ru
Ельмуратова Ботагоз Жұмабайқызы, Тарих ғылымдарының кандидаты, қауымд.профессор (доцент), Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: e_botagoz@mail.ru	Ельмуратова Ботагоз Жумабаевна, кандидат исторических наук, ассоц. профессор (доцент), Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайғыров университет, г.Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: e_botagoz@mail.ru	Yelmuratova Botagoz Zhumabaevna Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: e_botagoz@mail.ru	Бимыкова Асел Коянбайқызы, гуманитарлық ғылымдар магистрі, тарих және құқық пәнінің мұғалімі, №27 мектеп-лицейі, Астана қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: bymikova23@mail.ru	Бимыкова Асель Коянбайқызы, магистр гуманитарных наук, учитель истории и права, лицей № 27, г. Астана, 010000, Республика Казахстан, e-mail: bymikova23@mail.ru	Bimykova Asel Koyanbaykyzy, Master of Humanities, teacher of History and Law, Lyceum № 27, Astana, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: bymikova23@mail.ru
Аубакиров Махсат Нурсаинович, Саясаттану магистрі, қоғамдық пәндердің оқытушысы, «Торайғыров университеті Жоғарғы колледжі», коммерциялық емес акционерлік қоғамы, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, aubakirovmaksat777@gmail.com	Аубакиров Махсат Нурсаинович, Магистр политологии, преподаватель общественных дисциплин НАО «Высший колледж Торайғыров университет», г.Павлодар, 140008, Республика Казахстан, aubakirovmaksat777@gmail.com	Aubakirov Makhsat Nursainovich, Master of Political Science, Lecturer in Social Sciences, NJSC «Higher College Toraighyrov University», 140008, Pavlodar, Republic of Kazakhstan, aubakirovmaksat777@gmail.com	Капец Богдан «Тарих» мамандығы бойынша студенті, Торайғыров университеті, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: bogdan@bk.ru	Капец Богдан студент, специальность «История», Факультет Гуманитарных и социальных наук, Торайғыров университет, Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: ayana.letay@bk.ru	Kapez Bogdan student in «History», Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: ayana.letay@bk.ru
Жәлел Гүлжан Қасымқызы, ҚТар-301(қ) тобының студенті, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: gulzanzalel@gmail.com	Жәлел Гүлжан Қасымқызы, Студент группы КТар-301(қ), Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайғыров университет, г.Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: gulzanzalel@gmail.com	Zhalel Gulzhan Kasymkyzy, Student of group КТар-301(қ), Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: gulzanzalel@gmail.com	Рахимов Мәди Илялович, оқытушы, «Қазақстан тарихы» кафедрасы, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: madi_025@mail.ru	Рахимов Мәди Илялович, преподаватель, кафедра «История Казахстана», Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайғыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: madi_025@mail.ru	Rakhimov Madi Ilyalovich, teacher, Department «History» of Kazakhstan», Faculty of Humanities and social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: madi_025@mail.ru

Общий объем статьи не менее 5 страниц вместе со списком литературы и источников. Формат страницы – А4, поля: слева и справа – по 2 см, снизу и сверху – по 2 см, шрифт – Times New Roman (без стилей). Основной текст – 14 пт., аннотация, ключевые слова, список литературы и подписи к иллюстрациям и таблицам – 12 пт. Межстрочный интервал – одинарный, абзац – 1 см, перенос слов автоматический. Перед началом текста и перед списком литературы – пробел в одну строку. Ссылки на литературу в квадратных скобках. ФИО авторов выделяются жирным шрифтом, по центру, главного автора пометить символом (*).

Страницы текста не нумеруются. Эпиграфы и приложения недопустимы. Заявка и статья с расширением doc, docx. представляются в Редколлегию в электронном виде по адресу: olketanu2001@mail.ru

Сайт журнала: <https://localhistory.tou.edu.kz>

Сроки подачи: статьи 1 кварталу принимается до мая, публикация в июне;

Статьи 2 кварталу принимается до ноября, публикация в декабре.

Статья должна содержать:

1. МРНТИ (Межгосударственный рубрикатор научной технической информации);
2. DOI после МРНТИ в верхнем правом углу (присваивается и заполняется редакцией журнала);

3. Инициалы (имя, отчество) Фамилия автора (-ов) – жирным шрифтом, по центру;

4. Название статьи – прописными буквами, жирным шрифтом, по центру;

5. Аннотация – краткая характеристика назначения, содержания, вида, формы и других особенностей статьи. Рекомендуемый объем аннотации на языке публикации – не более 150 слов, курсив, нежирным шрифтом, кегль – 14 пт, абзацный отступ слева и справа 1 см, (смотрите образец);

6. Ключевые слова – кегль – 14 пт, курсив, отступ слева-справа – 1 см. Рекомендуемое количество ключевых слов – 5–8;

7. Основной текст статьи;

8. Список использованных источников (жирными буквами, кегль – 14 пунктов, в центре) включает в себя:

Статья и список использованных источников должны быть оформлены в соответствии с ГОСТ 7.5–98; ГОСТ 7.1–2003 (см. образец).

9. Иллюстрации, перечень рисунков и подрисуночные надписи к ним представляют по тексту статьи. В электронной версии рисунки и иллюстрации представляются в формате TIF или JPG с разрешением не менее 300 dpi.

Авторам указать на ссылку источник изображения или фото. Если автор сам сделал снимок указать в статье.

На отдельной странице (после статьи)

В электронном варианте приводятся полные почтовые адреса, номера служебного и домашнего телефонов, e-mail (номер телефона для связи редакции с авторами, не публикуются);

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

На казахском языке	На русском языке	На английском языке
Фамилия	Имя	Отчество (полностью)
Должность, ученая степень, звание		
Организация		
Город		
Индекс		
Страна		
E-mail		
Телефон		

***С. К. Антикеева**

Торайғыров университеті, Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

БІЛІКТІЛІКТІ АРТТЫРУ КУРСАРЫ АРҚЫЛЫ ӘЛЕУМЕТТІК ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРДІҢ ҚҰЗЫРЕТТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ МОДЕЛІ

Бұл мақалада «Әлеуметтік қызметкерлердің біліктілігін арттыру курстары арқылы тұлғалық және кәсіби құзыреттіліктерін қалыптастыру» докторлық диссертация шеңберінде әзірленген біліктілікті арттыру курстары арқылы әлеуметтік қызметкерлердің тұлғалық және кәсіби құзыреттілігін қалыптастырудың теориялық моделі ұсынылған. Мақалада модельдеу процесінің педагогикалық аспектілері, педагогикалық модельдеудің кезеңдері келтірілген. Модельдің әдіснамалық, процессуалдық (технологиялық) және аспаптық деңгейлері, оның мақсаты, қажетті құзыреттердің қалыптасу мониторингі, сондай-ақ нәтижесі ұсынылған. Модельде құзыреттілікке, тұлғаға бағытталған және практикаға бағытталған педагогикалық тәсілдер, таңдалған құзыреттерді қалыптастыру заңдылықтары, қағидаттары, шарттары көрсетілген; қалыптасу процесін іске асыру кезеңдері, жеке және кәсіби құзыреттердің қалыптасу деңгейлері сипатталған. Практикалық дайындық бөлімінде тыңдаушы-оқытушы-топ жүйесінде интерактивті жұмыс ұсынылады, ол әр маманның жеке қатысуын, сондай-ақ елімізде алғашқы «кәсіби әлеуметтік қызметкерлердің ұлттық альянсы» республикалық қоғамдық бірлестігінің ашылуын білдіреді. Бұл модель әлеуметтік қызметкерлердің жеке және кәсіби құзыреттерін одан әрі жетілдіруді және тәуелсіз дамытуды білдіреді. Бұл модельде біліктілікті арттыру курстарын іске асырудың тиімділігін, жұмыс нысандары, әдістері мен құралдарын көруге мүмкіндік береді.

Кілтті сөздер: теориялық модель, құзыреттер, біліктілікті арттыру, әлеуметтік қызметкерлер.

Кіріспе

Әлеуметтік жұмыс – бұл біздің еліміз үшін салыстырмалы түрде жаңа мамандық. Сондықтан қазіргі кезеңде әлеуметтік қызметкерлерді оқыту педагогикалық мақсаттарды тұжырымдауда, оқу процесінің мазмұны мен технологияларында көрініс табатын жеткілікті дамыған білім беру стандарттарының болуымен сипатталмайды.

Жарияланатын материал мәтінінің жалғасы...

Материалдар мен әдістері

Зерттеу мәселесі бойынша ғылыми психологиялық-педагогикалық және арнайы әдебиеттерді теориялық талдау; Қоғамдық бірлестіктерді ашу бойынша заңнамалық және нормативтік құжаттарды талдау; әлеуметтік қызметкерлердің біліктілігін арттыру курстары бағдарламаларының мазмұнын талдау; модельдеу; педагогикалық тәжірибені талдау және қорыту; сұрау әдістері (әңгімелесу, сауалнама, сұхбат); бақылау; мамандар қызметінің өнімдерін талдау; эксперимент, эксперименттік деректерді өңдеуге арналған математикалық статистика әдістері.

Жарияланатын материал мәтінінің жалғасы

Нәтижелер және талқылау

Біліктілікті арттыру курстары арқылы әлеуметтік қызметкерлердің жеке және кәсіби құзыреттерін қалыптастыру және дамыту процесінің негізін құрайтын объективті заңдылықтарды түсіну үшін олардың моделін нақты түсіну қажет.

Жарияланатын материал мәтінінің жалғасы...

Қортынды

Осылайша, жоғарыда айтылғандардың негізінде біліктілікті арттыру курстары арқылы әлеуметтік қызметкерлердің жеке және кәсіби құзыреттерін қалыптастырудың теориялық моделі оны жүзеге асырудың үш деңгейін қамтиды деп қорытынды жасауға болады.

Жарияланатын материал мәтінінің жалғасы...

Пайдаланылған деректер тізімі

- 1 Дахин, А. Н. Педагогическое моделирование : сущность, эффективность и неопределенность [Текст] // Педагогика. – 2003. – № 4. – С. 22.
- 2 Кузнецова, А. Г. Развитие методологии системного подхода в отечественной педагогике : монография [Текст]. – Хабаровск : Изд-во ХК ИПК ПК, 2001. – 152 с.
- 3 Каропа, Г. Н. Системный подход к экологическому образованию и воспитанию (На материале сельских школ) [Текст]. – Минск, 1994. – 212 с.
- 4 Штофф, В. А. Роль моделей в познании [Текст] – Л. : ЛГУ, 1963. – 128 с.
- 5 Таубаева, Ш. Методология и методика дидактического исследования : учебное пособие [Текст]. – Алматы : Казак университеті, 2015. – 246 с.
- 6 Дахин, А. Н. Моделирование компетентности участников открытого образования [Текст]. – М. : НИИ школьных технологий 2009. – 290 с.
- 7 Дахин, А. Н. Моделирование в педагогике [Текст] // Идеи и идеалы. – 2010. – № 1(3). – Т. 2 – С. 11–20.
- 8 Дахин, А. Н. Педагогическое моделирование : монография [Текст]. – Новосибирск : Изд-во НИПКиПРО, 2005. – 230 с.
- 9 Аубакирова, С. Д. Формирование деонтологической готовности будущих педагогов к работе в условиях инклюзивного образования : дисс. на соиск. степ. д-ра филос. (PhD) по 6D010300 – Педагогика и психология [Текст] – Павлодар, 2017. – 162 с.
- 10 Арын, Е. М., Пфейфер, Н. Э., Бурдина, Е. И. Теоретические аспекты профессиональной подготовки педагога XXI века : учеб. пособие [Текст]. – Павлодар : ПГУ им. С. Торайгырова; СПб. : ГАФКиС им. П. Ф. Лесгафта, 2005. – 270 с.

References

- 1 Dahin, A. N. Pedagogicheskoe modelirovanie : suschnost, effektivnost i neopredelennost [Pedagogical modeling : essence, effectiveness, and uncertainty] [Text]. In Pedagogy. – 2003. – № 4. – P. 22.
- 2 Kuznetsova, A. G. Razvitie metodologii sistemnogo podhoda v otechestvennoi pedagogike [Development of the system approach methodology in Russian pedagogy : monograph] [Text]. – Khabarovsk : Izd-vo KhK IPPK PK, 2001. – 152 p.
- 3 Karopa, G. N. Sistemnyi podhod k ekologicheskomu obrazovaniyu i vospitanii (Na materiale selskih shkol) [The systematic approach to environmental education and upbringing (Based on the material of rural schools)] [Text] – Minsk, 1994. – 212 p.
- 4 Shtoff, V. A. Rol modelei v poznanii [The role of models in cognition] [Text] – L. : LGU, 1963. – 128 p.
- 5 Taubayeva, Sh. Metodologiya i metodika didakticheskogo issledovaniya : uchebnoe posobie

[Methodology and methods of educational research : a tutorial] [Text] – Almaty : Kazak University, 2015. – 246 p. c.

6 Dahin, A. N. Modelirovanie kompetentnosti uchastnikov otkrytogo obrazovaniya [Modeling the competence of open education participants] [Text] – Moscow : NII shkolnyh tehnologii, 2009. – 290 p.

7 Dahin, A. N. Modelirovanie v pedagogike [Modeling in pedagogy] [Text]. In Idei i idealy. – 2010. – № 1(3). – Т. 2 – P. 11–20.

8 Dahin, A. N. Pedagogicheskoe modelirovanie : monographia [Pedagogical modeling : monograph] [Text]. – Novosibirsk : Izd-vo NIPKiPRO, 2005. – 230 p.

9 Aubakirova, S. D. Formirovaniye deontologicheskoi gotovnosti buduschih pedagogov k rabote v usloviyah inklusivnogo obrazovaniya : dissertaciya na soiskanie stepeni doctora filosofii (PhD) po specialnosti 6D010300 – Pedagogika i psihologiya. [Formation of deontological readiness of future teachers to work in inclusive education : dissertation for the degree of doctor of philosophy (PhD) in the specialty 6D010300- Pedagogy and psychology] [Text] – Pavlodar, 2017. – 162 p.

10 Aryn, E. M., Pfeifer, N. E., Burdina, E. I. Teoreticheskie aspekty professionalnoi podgotovki pedagoga XXI veka : ucheb. posobie [Theoretical aspects of professional training of a teacher of the XXI century : textbook] [Text] – Pavlodar : PGU im. S. Toraiyrov PSU; St.Petersburg. : GAFKiS im. P. F. Lesgafta, 2005. – 270 p.

С. К. Антикеева
Торайгыров университет,
Республика Казахстан, г. Павлодар.

ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ ФОРМИРОВАНИЯ КОМПЕТЕНЦИЙ СОЦИАЛЬНЫХ РАБОТНИКОВ ЧЕРЕЗ КУРСЫ ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ

В данной статье представлена теоретическая модель формирования личностных и профессиональных компетенций социальных работников через курсы повышения квалификации, которая разработана в рамках докторской диссертации «Формирование личностных и профессиональных компетенций социальных работников через курсы повышения квалификации». В статье приводятся педагогические аспекты самого процесса моделирования, перечислены этапы педагогического моделирования. Представлены методологический, процессуальный (технологический) и инструментальный уровни модели, ее цель, мониторинг сформированности искомых компетенций, а также результат. В модели показаны компетентностный, личностно-ориентированный и практико-ориентированный педагогические подходы, закономерности, принципы, условия формирования выбранных компетенций; описаны этапы реализации процесса формирования, уровни сформированности личностных и профессиональных компетенций. В разделе практической подготовки предлагается интерактивная работа в системе слушатель-преподаватель-группа, подразумевающая личное участие каждого специалиста, а также открытие первого в нашей стране Республиканского общественного объединения «Национальный альянс профессиональных социальных работников». Данная модель подразумевает под собой дальнейшее совершенствование и самостоятельное развитие личностных и профессиональных компетенций социальных работников. Это позволяет увидеть в модели эффективность реализации курсов повышения квалификации, формы, методы и средства работы.

Ключевые слова: теоретическая модель, компетенции, повышение квалификации, социальные работники.

THEORETICAL MODEL OF FORMATION COMPETENCIES OF SOCIAL WORKERS THROUGH PROFESSIONAL DEVELOPMENT COURSES

This article presents a theoretical model for the formation of personal and professional competencies of social workers through advanced training courses, which was developed in the framework of the doctoral dissertation «Formation of personal and professional competencies of social workers through advanced training courses». The article presents the pedagogical aspects of the modeling process itself, and lists the stages of pedagogical modeling. The methodological, procedural (technological) and instrumental levels of the model, its purpose, monitoring the formation of the required competencies, as well as the result are presented. The model shows competence-based, personality-oriented and practice-oriented pedagogical approaches, patterns, principles, conditions for the formation of selected competencies; describes the stages of the formation process, the levels of formation of personal and professional competencies. The practical training section offers interactive work in the listener-teacher-group system, which implies the personal participation of each specialist, as well as the opening of the first Republican public Association in our country, the national Alliance of professional social workers. This model implies further improvement and independent development of personal and professional competencies of social workers. This allows you to see in the model the effectiveness of the implementation of advanced training courses, forms, methods and means of work.

Keywords: theoretical model, competencies, professional development, social workers.

Авторлар туралы ақпарат

Қазақ тілінде	Орыс тілінде	Ағылшын тілінде
Антикеева Самал Канатовна «Педагогика және психология» мамандығы бойынша докторант Торайғыров университеті, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Павлодар, 140008, Қазақстан Республикасы, samal_antikayeva@mail.ru, 8-000-000-00-00	Антикеева Самал Канатовна докторант по специальности «Педагогика и психология», Торайғыров университет, Факультет гуманитарных и социальных наук, Павлодар, 140008, Республика Казахстан, samal_antikayeva@mail.ru, 8-000-000-00-00	Samal Kanatovna Antikayeva doctoral student in «Pedagogy and psychology», Toraighyrov University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, samal_antikayeva@mail.ru, 8-000-000-00-00

ПУБЛИКАЦИОННАЯ ЭТИКА научных журналов НАО «Торайғыров университет» «Вестник Торайғыров университета», «Наука и техника Казахстана», «Краеведение»

Редакционная коллегия научных журналов НАО «Торайғыров университет» «Вестник Торайғыров университета», «Наука и техника Казахстана» и научно-популярного журнала «Краеведение» в своей профессиональной деятельности придерживаются принципов и норм Публикационной этики научных журналов НАО «Торайғыров университет». Публикационная этика разработана в соответствии с международной публикационной этической нормой Комитета по публикационной этике (COPE), этическими принципами публикации журналов Scopus (Elsevier), Кодекса академической честности НАО «Торайғыров университет».

Публикационная этика определяет нормы, принципы и стандарты этического поведения редакторов, рецензентов и авторов, меры по выявлению конфликтов интересов, неэтичного поведения, инструкции по изъятию (ретракции), исправлению и опровержению статьи.

Все участники процесса публикации, соблюдают принципы, нормы и стандарты публикационной этики.

Качество научного журнала обеспечивается исполнением принципов участников процесса публикации: равенства всех авторов, принцип конфиденциальности, однократные публикации, авторства рукописи, принцип оригинальности, принцип подтверждения источников, принцип объективности и своевременности рецензирования.

Права и обязанности членов редакционных коллегий научных журналов НАО «Торайғыров университет» «Вестник Торайғыров университета», «Наука и техника Казахстана» и научно-популярного журнала «Краеведение» определены СО СМК 8.12.3-20 Управление научно-издательской деятельностью.

Права и обязанности рецензентов

Рецензенты научных журналов «Вестник Торайғыров университета», «Наука и техника Казахстана», научно-популярного журнала «Краеведение», обязаны руководствоваться принципом объективности.

Персональная критика в адрес автора(-ов) рукописи недопустима. Рецензент должен аргументировать свои замечания и обосновывать свое решение о принятии рукописи или о ее отклонении.

Национальность, религиозная принадлежность, политические или иные взгляды автора(-ов) не должны приниматься во внимание и учитываться в процессе рецензирования рукописи рецензентом(-ами).

Экспертная оценка, составленная рецензентом должна способствовать принятию решения редакцией о публикации и помогать автору улучшить рукопись.

Решение о принятии рукописи к публикации, возвращение работы автору на изменение или доработку, либо решение об отклонении от публикации принимается редколлекцией опираясь на результаты рецензирования.

Принцип своевременности рецензирования. Рецензент обязан предоставить рецензию в срок, определенный редакцией, но не позднее 2-4 недель с момента получения рукописи на рецензирование. Если рассмотрение статьи и подготовка рецензии в назначенные сроки невозможны, то рецензент должен незамедлительно уведомить об этом научного редактора.

Рецензент, который считает, что его квалификация не соответствует либо недостаточна для принятия решения при рецензировании предоставленной рукописи должен незамедлительно сообщить об этом научному редактору и отказаться от рецензирования рукописи.

Принцип конфиденциальности со стороны рецензента. Рукопись, предоставленная рецензенту на рецензирование должна рассматриваться как конфиденциальный материал. Рецензент имеет право демонстрировать ее и/или обсуждать с другими лицами только

после получения письменного разрешения со стороны научного редактора журнала и/или автора(-ов).

Информация и идеи научной работы, полученные в ходе рецензирования и обеспечения публикационного процесса, не должны быть использованы рецензентом(-ами) для получения личной выгоды.

Принцип подтверждения источников. Рецензент должен указать научные работы, которые оказали бы влияние на исследовательские результаты рассматриваемой рукописи, но не были приведены автором(-ами). Также рецензент обязан обратить внимание научного редактора на значительное сходство или совпадение между рассматриваемой рукописью и ранее опубликованной работой, о котором ему известно.

Если у рецензента имеются достаточные основания полагать, что в рукописи содержится плагиат, некорректные заимствования, ложные и сфабрикованные материалы или результаты исследования, то он не должен допустить рукопись к публикации и проинформировать научного редактора журнала о выявленных нарушениях принципов, стандартов и норм публикационной и научной этики.

Права и обязанности авторов

Публикационная этика базируется на соблюдении принципов:

Однократность публикации. Автор(-ы) гарантируют что представленная в редакцию рукопись статьи не была представлена для рассмотрения в другие издания. Представление рукописи одновременно в нескольких журналах/изданиях неприемлемо и является грубым нарушением принципов, стандартов и норм публикационной этики.

Автор рукописи. Лицо, которое внесло наибольший интеллектуальный вклад в подготовку рукописи (при двух и более соавторах), является автором-корреспондентом и указывается первым в списке авторов.

Для каждой статьи должен быть назначен автор для корреспонденции, который отвечает за подготовку финальной версии статьи, коммуникацию с редколлегией, должен обеспечить включение всех участников исследования (при количестве авторов более одного), внесших в него достаточный вклад, в список авторов, а также получить одобрение окончательной версии рукописи от всех авторов для представления в редакцию для публикации. Все авторы, указанные в рукописи/статье, несут ответственность за содержание работы.

Принцип оригинальности. Автор(-ы) гарантирует, что результаты исследования, изложенные в рукописи, представляют собой оригинальную самостоятельную работу, и не содержат некорректных заимствований и плагиата, которые могут быть выявлены в процессе.

Авторы несут ответственность за публикацию статей с признаками неэтичного поведения, плагиата, самоплагиата, самоцитирования, фальсификации, фабрикации, искажения данных, ложного авторства, дублирования, конфликта интересов и обмана.

Принцип подтверждения источников. Автор(-ы) обязуется правильно указывать научные и иные источники, которые он(и) использовал(и) в ходе исследования. В случае использования каких-либо частей чужих работ и/или заимствования утверждений другого автора(-ов) в рукописи должны быть указаны библиографические ссылки с указанием автора(-ов) первоисточника. Информация, полученная из сомнительных источников не должна использоваться при оформлении рукописи.

В случае, если у рецензентов, научного редактора, члена(-ов) редколлегии журнала возникают сомнения подлинности и достоверности результатов исследования, автор(-ы) должны предоставить дополнительные материалы для подтверждения результатов или фактов, приводимых в рукописи.

Исправление ошибок в процессе публикации. В случае выявления ошибок и неточностей в работе на любой стадии публикационного процесса авторы обязуются в срочном порядке сообщить об этом научному редактору и оказать помощь в устранении или исправлении ошибки для публикации на сайте журнала соответствующей коррекции (Erratum или Corrigendum) с комментариями. В случае обнаружения грубых ошибок, которые невозможно исправить, автор(-ы) должен(-ны) отозвать рукопись/статью.

Принцип соблюдения публикационной этики. Авторы обязаны соблюдать этические

нормы, связанные с критикой или замечаниями в отношении исследований, а также в отношении взаимодействия с редакцией по поводу рецензирования и публикации. Несоблюдение этических принципов авторами расценивается как грубое нарушение этики публикаций и дает основание для снятия рукописи с рецензирования и/или публикации.

Конфликт интересов

Конфликт интересов, по определению Комитета по публикационной этике (COPE), это конфликтные ситуации, в которых авторы, рецензенты или члены редколлегии имеют неявные интересы, способные повлиять на их суждения касательно публикуемого материала. Конфликт интересов появляется, когда имеются финансовые, личные или профессиональные условия, которые могут повлиять на научное суждение рецензента и членов редколлегии, и, как результат, на решение редколлегии относительно публикации рукописи.

Главный редактор, член редколлегии и рецензенты должны оповестить о потенциальном конфликте интересов, который может как-то повлиять на решение редакционной коллегии. Члены редколлегии должны отказаться от рассмотрения рукописи, если они состоят в каких-либо конкурентных отношениях, связанных с результатами исследования автора(-ов) рукописи, либо если существует иной конфликт интересов.

При подаче рукописи на рассмотрение в журнал, автор(-ы) заявляет о том, что в содержании рукописи указаны все источники финансирования исследования; также указывают, какие имеются коммерческие, финансовые, личные или профессиональные факторы, которые могли бы создать конфликт интересов в отношении поданной на рассмотрение рукописи. Автор(-ы), в письме при наличии конфликта интересов, могут указать ученых, которые, по их мнению, не смогут объективно оценить их рукопись.

Рецензент не должен рассматривать рукописи, которые могут послужить причинами конфликта интересов, проистекающего из конкуренции, сотрудничества или других отношений с кем-либо из авторов, имеющих отношение к рукописи.

В случае наличия конфликта интересов с содержанием рукописи, ответственный секретарь должен известить об этом главного редактора, после чего рукопись передается другому рецензенту.

Существование конфликта интересов между участниками в процессе рассмотрения и рецензирования не значит, что рукопись будет отклонена.

Всем заинтересованным лицам необходимо, по мере возможности избегать возникновения конфликта интересов в любых вариациях на всех этапах публикации. В случае возникновения какого-либо конфликта интересов тот, кто обнаружил этот конфликт, должен незамедлительно оповестить об этом редакцию. То же самое касается любых других нарушений принципов, стандартов и норм публикационной и научной этики.

Неэтичное поведение

Неэтичным поведением считаются действия авторов, редакторов или издателя, в случае самостоятельного предоставления рецензии на собственные статьи, в случае договорного и ложного рецензирования, в условиях обращения к агентским услугам для публикации результатов научного исследования, лжеавторства, фальсификации и фабрикации результатов исследования, публикация недостоверных псевдо-научных текстов, передачи рукописи статей в другие издания без разрешения авторов, передачи материалов авторов третьим лицам, условия когда нарушены авторские права и принципы конфиденциальности редакционных процессов, в случае манипуляции с цитированием, плагиатом.

Теруге 14.12.2022 ж. жіберілді. Басуға 30.12.2022 ж. қол қойылды.
Пішімі 197x420/2. Кітап-журнал қағазы.
Шартты баспа табағы 4,1. Таралымы 300 дана.
Бағасы келісім бойынша.
Компьютерде беттеген: Д. А. Кожас
Корректоры: А. Р. Омарова, Д. А. Кожас
Тапсырыс № 4018

Сдано в набор 14.12.2022 г. Подписано в печать 30.12.2022 г.
Формат 197x420/2. Бумага книжно-журнальная.
Усл.печ.л. 4,1. Тираж 300 экз. Цена договорная.
Компьютерная верстка: Д. А. Кожас
Корректор: А. Р. Омарова, Д. А. Кожас
Заказ № 4018

«Toraighyrov University» баспасынан басылып шығарылған
Торайғыров университеті
140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

«Toraighyrov University» баспасы
Торайғыров университеті
140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.
67-36-69
e-mail: kereku@tou.edu.kz
<https://vestnik.tou.edu.kz>